

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
EESTI KEELE OSAKOND

Elen Pärt

SÕNA *KUSJUURES* KASUTUSDÜNAAMIKA
EESTI KIRJAKEELE ARENGULOOS

Bakalaureusetöö

Juhendaja professor Helle Metslang

TARTU 2014

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Teoreetilised lähtekohad.....	6
1.1. Grammatiseerimisteooria	6
1.2. Partiklid	8
1.2.1. Partiklid lause perifeerias	9
1.2.2. Diskursusepartiklid.....	10
1.2.3. Partiklite liigitus Tiit Hennoste järgi	11
1.3. Ülevaade eesti keele sotsiperioodidest.....	14
1.4. Sõna <i>kusjuures</i> senised käsitlused.....	16
2. Uurimismeetod ja -materjal.....	18
3. Sõna <i>kusjuures</i> kasutus eri perioodide korpusmaterjalis	21
3.1. 16.–18. sajand	21
3.2. 19. sajand	21
3.2.1. Substantiivi laiendava relatiivlause sidend.....	22
3.2.2. Verbi laiendava relatiivlause sidend.....	23
3.2.3. Pealauset tervikuna laiendava relatiivlause sidend	24
3.3. 20. sajand	26
3.3.1. Liitsõnaks kujunemine	28
3.3.2. Alistavast sidendist rinnastuse vormistajaks kujunemine	29
3.3.3. Vasaku perifeeria partikkel	31
3.3.4. Parema perifeeria partikkel	32
3.4. 21. sajand	33
3.4.1. Partikkel lause vasakus perifeerias.....	34
3.4.2. Partikkel lause paremas perifeerias	36
3.4.3. Lauses vabalt liikuv partikkel.....	38
3.5. Sõna <i>kusjuures</i> kasutamisest partiklina aastatel 2000–2007.....	40
Kokkuvõte	44
Kirjandus	46

Динамика использования слова <i>kusjuures</i> 'причём' в истории эстонской письменной речи. Резюме	49
Lisad.....	51
Lisa 1. Kasutatud 19. sajandi I poole ning ilu- ja ajakirjanduse allkorpuste maht sõnades.....	51
Lisa 2. Kasutatud 20. sajandi ilu- ja ajakirjanduse allkorpuste maht sõnades	52
Lisa 3. Kasutatud Eesti Päevalehe 2000.–2007. a allkorpuste maht sõnades	53
Lisa 4. Sõna <i>kusjuures</i> funktsioonide kujunemine 19.–21. sajandil.....	54

Sissejuhatus

Siinses bakalaureusetöös uuritakse sõna *kusjuures* kasutust ja funktsioone eesti kirjakeele 16.–21. sajandil korpuste põhjal.

Teemavalik lähtub tähelepanekust, et sõna *kusjuures*, mida „Eesti keele grammatika“ (EKG II) määratleb kui relatiivse kõrvallause sidendit, esineb tänapäevastes tekstides sageli lisaks kõrvallause alustajana ka iseseisva lause alguses, selle lõpus või hoopis mujal. Nimetatud viimastel positsioonidel lauses aga pole uurimisalune sõna enam analüüsitav sidendiks, vaid partiklik.

Partikli all mõistetakse lause pragmaatilisel tasandil toimivaid, lause propositsioonilisest poolest ehk põhisisust välja jäävaid keelelisi üksusi, mille ülesandeks võib olla lause sisule hinnangu andmine, modaalsuse lisamine, lause seose vormistamine muu kontekstiga vms. Sõnade partiklistumist saab seletada ja põhjendada lähtudes grammatisatsiooniteooriast, milles viimastel kümnenditel on partiklite ja muude funktsioonisõnade kujunemine tõusnud üheks uuritavamaks teemaks.

Sõna *kusjuures* kujunemist sidendist partiklik on ülevaatlikult käsitletud Helle Metslangi, Karl Pajusalu ja Külli Habichti (2014) artiklis rinnastavatest konjunktsioonidest ning selles on esitatud ka siinses töös uuritava sõna hüpoteetiline grammatiseerumisetappide järjestus alistavast relatiivlause sidendist rinnastavaks, seejärel lause alguses ehk vasakus perifeerias ning hiljem lause lõpus ehk paremas perifeerias paiknevaks partiklik.

Lähtudes esitatud oletatavast grammatiseerumisahelast on siinse töö esimeseks eesmärgiks kontrollida loetletud arenguetappide järjestuse paikapidavust korpuste andmetele toetudes ning need etapid siis kindlasse ajalisse konteksti paigutada. Sõna *kusjuures* kasutust jälgitakse eraldi nelja perioodi lõikes ning püütakse sealjuures võimalusel kirjeldada muutusi esile kutsunud asjaolusid.

Uurimuse teiseks eesmärgiks välja on selgitada sõna *kusjuures* erinevad funktsioonid partiklina, mis esinevad peamiselt 21. sajandi korpusmaterjalis, ning uurida, kui suure

osa moodustab selle sõna partikliline ja kui suure osa sidendiline kasutus sel perioodil. Partikleid ja nende funktsioone määratletakse juhindudes põhiliselt Tiit Hennoste (2000a) partiklite liigitusest ning oletatakse, et nii lause vasakus kui ka paremas perifeerias on partiklite ülesanded üldjoontes sarnased.

Bakalaureusetöö on jaotatud kolme suuremasse osasse. Neist esimene kirjeldab selle uurimuse seisukohalt olulisi teoreetilisi seisukohti. Sellesse kuulub ülevaade grammatisatsiooniteooriast kui keele(üksuste) muutumist kirjeldavast ja seletavast süsteemist. Samuti tutvustatakse teooriaosas partikleid, nende funktsioone, paiknemist ja liigitust. Seejärel kirjeldatakse põgusalt eesti kirjakeele sotsioperioodide jaotust (Hennoste 1997 järgi), mis loob tausta sõna *kusjuures* kujunemise jälgimiseks vastaval ajajärgul. Viimaks esitatakse ülevaade uurimisalusest sõnast *kusjuures* seniste käsitluste põhjal.

Töö teine osa kirjeldab kasutatud uurimismeetodit ning analüüsitava materjali valiku kriteeriume. Kolmandas peatükis keskendutakse sõna *kusjuures* kujunemistee jälgimisele eesti kirjakeele korpustes. Analüüsiosa on jagatud neljaks perioodiks, millest esimene hõlmab 16.–19. sajandit, teine 19. sajandit, kolmas 20. sajandi muutusi uuritava sõna kujunemises diakroonilises plaanis. Neljas, 21. sajandit käsitlev peatükk keskendub peamiselt sõna *kusjuures* partiklina kasutamise uurimisele.

1. Teoreetilised lähtekohad

1.1. Grammatisatsiooniteooria

Grammatisatsiooni võib vaadelda kitsamalt kui grammatiliste üksuste kujunemist leksikaalsetest või laiemalt kui grammatika kujunemise protsessi üldse. Kitsam käsitlus kätkeb endas näiteks pöördelõppude arengut personaalpronoomenitest või abiverbide tekkimist verbidest. Seevastu laiemalt mõistetakse grammatiseerumisena ka lausetüüpide, sõnajärgereeglite, sõnaliikide jms kujunemist. (Metslang 2002: 164) Siinne töö käsitleb grammatisatsiooni selle kitsamas tähenduses kui keeleüksuse kujunemisprotsessi.

Grammatilise üksuse kujunemist leksikaalsest peetakse pankrooniliseks nähtuseks, mis tähendab, et see on jälgitav nii diakroonilises kui ka sünkroonilises plaanis. Esimesel juhul uuritakse keeleainese muutumist ajas ning teisel juhul sama keeleüksuse üheaegselt leksikaalse ja grammatilise(ma) funktsiooni varieerumist keelekasutuses. Mõlemaid arvesse võttes aga aitab see mõista uuritava keeleüksusega varem aset leidnud ning ka parasjagu toimuvaid arenguid (Metslang 2002: 166, 171).

Grammatisatsiooniteooria keskne arusaam on, et grammatikaelement kujuneb järkjärguliste muutustega keelendi tähenduses, vormis ja funktsioonis. (Metslang 2006: 179) Nende muutuste tõukejõude nähakse grammatisatsiooniteoorias erinevalt: diskursuse- ja pragmaatikakeskses lähenemises leitakse, et muutuse põhjuseid võib otsida keelekasutusest ja diskursusest; teine suund pooldab arusaama, et põhjused peituvad ennekõike lause tasandil, lekseemide tähenduses toimuvates nihetes. Seega otsib üks suundadest muutuste põhjuseid keelevälistest protsessidest, teine aga keele enda tähistusfunktsioonidest sõltuvalt. (Metslang 2002: 165–166)

Keelendi grammatiseerumist mõjutavad Paul J. Hopperi ja Elizabeth Closs Traugotti (2003: 39) järgi kaks olulist mehhanismi. Olulisimaks mehhanismiks peavad nad reanalüüsi, mille käigus keelendi struktuuri ja funktsiooni hakatakse mõistma algsest

hoopis erinevalt. Teiseks grammatisatsioonimehhanismiks nimetatakse analoogiat kui protsessi, millest sõltub toimunud muutuse üldistumine ja sellest sõltuvalt ka levik keelesüsteemis või -kogukonnas.

Grammatisatsiooni käivitajaks aga peetakse tähendusnihet. Tähendusnihke toimudes mõtestatakse ümber mingi üksuse senine leksikaalsem tähendus grammatilisemaks või konkreetne tähendus abstraktsemaks. (Heine jt 1991: 40)

Uus üksus kujuneb ja hakkab levima vana kõrval, kuni võib, kuid ei pruugi vana üksuse kasutusest täiesti välja tõrjuda. Sealjuures ei ole üleminekuprotsess ühelt keelendilt teisele kunagi järsk, eritähenduslike üksuste (algvariandi ja kujunenud uue tähendusega keelendi) kooseksisteerimise aeg võib sageli olla isegi sajandeid kestav olukord. Liikumisel ühest kategooriast teise võib keelendi arenguteel ette tulla teisi, väiksemaidki üleminekuid (Hopper, Traugott 2003: 49, 6).

Üldiselt lähtutakse eeldusest, et grammatisatsiooniprotsess on ühesuunaline ning kehtib põhimõte: vähem grammatiline > grammatilisem (Hopper, Traugott 2003: 17). Tuntud tähendusnihete järjestus grammatilisusastme kasvades on kujutatud järgmises ahelas:

ISIK > OBJEKT > TEGEVUS > RUUM > AEG > KVALITEET (Heine jt 1991: 48).

Üleminekud ühest semantilisest kategooriast teise on ajendatud metafoori, metonüümia või järeldussuhete rakendumisest keelendi kasutuses. Enamasti tähendab see, et keeleüksuse kasutusvõimalused pragmaatikatasandil avarduvad. (Metslang 2006: 178) Tähendusnihe, mis sel teel on tekkinud, võib hakata analoogia teel levima ja eelneva kasutuse välja tõrjuda. (Metslang 2002: 166) Kui keeleüksuse funktsioonis toimub ümbertõlgendus ehk reanalüüs, võivad samakujulised üksused hakata täitma lauses eri funktsioone (Valdmets, Habicht 2013: 206).

Muutustele semantika ja pragmaatika tasandil võivad lisanduda muutused foneetilisel, morfoloogilisel ja süntaksitasandil. Kulumine ehk erosioon iseloomustab foneetilist, suund suletud sõnaklassi suunas morfoloogilist tasandit. Süntaksitasandil nähakse traditsiooniliselt üksuse iseseisvuse vähenemist. (Heine jt 1991: 2) Nimetatud muutused

ja nende ühesuunalisus aga kujutavad endast üsna suuri üldistusi ning tänapäevase teooria seisukohalt esineb neis palju vasturääkivusi (Metslang 2006: 182–185). Näiteks partiklite uurimise seisukohast ei saa rääkida süntaktilise sõltumatuse vähenemisest, vaid just selle suurenemisest, samuti ei pea alati toimuma foneetilise ainese reduktsiooni. (Traugott 2007: 150; Traugott, Dasher 2002: 19–20)

1.2. Partiklid

Grammatilise määratluse järgi loetakse tänapäeval partikliteks morfoloogiliselt muutumatuid ja mittetäistähenduslikke, tavaliselt süntaktiliselt sõltumatuid abisõnu, mis võivad modifitseerida või siduda nii täistähenduslikke sõnu kui ka suuremaid süntaktilisi üksusi. Nende hulka kuuluvad näiteks afiksaaladverbid, adpositsioonid, modaaladverbid ja konjunktsioonid. (EKK 2007: 169–171)

Väljaspool konteksti on partiklid üsna tühja sisuga, ent lause põhisisust ehk propositsioonilisest küljest väljaspool lisavad nad sellele mingi lisatähenduse (Hennoste 2000a: 1774). Partiklid võivad täiendada kas kogu lauset või mingit fraasi selles (Traugott, Dasher 2002: 187). Partiklid toimivad lauses tavaliselt üldlaiendina. Lauselaiendina asuvad nad kas lause alguses või kuuluvad vormiliselt pöörd sõna juurde, fraasilaiendina toimivad nad vahetult modifitseeritava fraasi ees või harvem ka selle järel (EKG II: 99).

Partiklite tekke põhjuseks on nende olulisus autori suhtumiste, hoiakute ja väärtushinnangute edasiandmisel. Nende tähtsus selgub näiteks olukorras, mil muukeelne kõneleja partikleid üldse ei kasuta või teeb seda vääriti, mispuhul võib see viia suhtlemisraskuste tekkimiseni. Samas on partikleid nende spetsiifilise ja tihtipeale abstraktse pragmaatilise tähenduse tõttu raske teise keelde üldse tõlkida. (Aijmer 2002: 3)

Grammatisatsiooniteoorias on otsitud keeleüksuste universaalseid kujunemisteid, seaduspärasusi selles, millised kategooriad ja mille baasil kujunevad, kas ilmneb

sarnaste valikute järgi arenevaid keeli jms (Metslang 2006: 179). Elizabeth Closs Traugott ja Richard B. Dasher, keelemuutuste ühesuunalisuse pooldajad, on oma uurimise tulemusena leidnud, et makrotasandil esinevad seaduspärasused ka partiklite kujunemisel. Makrotasandi muutuste all peavad nimetatud uurijad silmas keeleüksuse üldisi kujunemisteid (Traugott, Dasher 2002: 1–4).

Näiteks on ühe üldistusena partiklite uurimisel täheldatud, et sageli kujunevad verbi modifitseerivast adverbist lauseid ühendavad üksused ning neist omakorda diskursust seostavad partiklid (Traugott, Dasher 2002: 153). Taolised grammatisatsiooniahelad on keeliti üsna sarnased ning nõnda võib väita, et keeleüksuste makrotasandi muutused on ennustatavad mitte ainult ühe, aga mitme erineva keele lõikes. Seevastu mikrotasandi muutused on oma eripäraste joontega, sõltudes nii keelesisestest kui ka -välistest faktoritest ning selle tõttu on oluline uurida iga keelendi kujunemist eraldi (Traugott, Dasher 2002: 1–4).

1.2.1. Partiklid lause perifeerias

Partiklite asukoha analüüs lauses on üks võimalusi teha vahet üksuse partiklilise ja propositsioonilise ehk lause põhisisu moodustava esinemise vahel. Rootsi ja saksa keeles paigutuvad partiklid enamasti lause nn keskväljale esimese finiiitverbi ja teise infiniitverbi vahele. (Aijmer 2002: 28–29) Partiklite paiknemine lause vasakus või paremas ääres sõltub muuhulgas keele sõnajärjest. Inglise keeles paigutuvad partiklid enamalt jaolt vasakusse äärde (kuigi võimalikud on ka muud kohad) (Traugott, Dasher 2002: 156). Ka paljudes teistes keeltes, sh eesti keeles leiame partikleid peamiselt lause äärtest, seejuures nii vasakust kui ka paremast äärest ehk perifeeriast. Sellelt positsioonilt, mis jääb väljaspoole lause informatiivsest keskmest, seostuvad nad eriti selgelt ümbritseva kontekstiga. (Metslang jt 2014: 139)

Viimastel aastatel on palju arutletud partiklite asukoha ja funktsioonide vahelise seose üle: kas paiknemine lause vasakus või paremas perifeerias on kuidagi seotud nende ülesannetega, mida partiklid lauses täidavad? (Traugott 2012: 7)

Eesti keeles seni uuritud süntaktiliselt eri perifeeriatel paiknevate partiklite puhul märgatavat vahet ei ole täheldatud. Vahe võib ilmneda küll teksti organiseerivas funktsioonis, mille puhul on märgata lausealgulise partikli suhestumist eelneva kontekstiga ning lauselõpulise partikli osa järgneva diskursuse sidumisel. Lisaks kujunevad partiklite kõikvõimalikud kasutused esmalt välja lause vasakus ääres ning ning levivad siis paremasse äärde. Selline tekke ja leviku suund on iseloomulik Läänemere areaali keeltele, erinedes sellega näiteks vastupidise tendentsiga Aasia keeltest, milles partiklite asukoha kese asub lause lõpus. (Metslang jt 2014: 158)

1.2.2. Diskursusepartiklid

Võõrkeelses erialakirjanduses osutub üsna keeruliseks orienteerumine partiklite kirjal terminoloogilisel ja funktsionaalsel maastikul. Partiklite märkimiseks ingliskeelses kirjanduses eri autorite poolt kasutatakse sageli termineid nagu *pragmatic marker*, *modal particle*, *discourse marker*, *discourse particle* jne. Lisaks varieerub ka terminite mõistesisu nii eri autorite, kirjutamisperioodi kui ka keelte lõikes. Näiteks saksa keelele omase partiklite definitsiooni järgi inglise keeles partikleid üldse ei esinegi (Traugott 2007: 140).

Kuna siinses töös on tegemist peamiselt teksti organiseeriva tasandil funktsioneeriva ehk diskursust ühendava partikli uurimisega, on valitud keskseks terminiks *diskursusepartikkel*. Selle termini määratluses leidub hulganisti iseloomulikke tunnuseid, mis suurema osa definitsioonide puhul alati kehtivad:

- 1) kuuluvad eelkõige suulise kõne registrisse;
- 2) on arenenud peamiselt konjunktsioonidest, adverbidest või kaassõnafraasidest;
- 3) kõrge kasutussageduse tõttu kõnekeeles sageli alaväärtustatud, pälvivad negatiivse hinnangu (eriti kirjakeeles ja ametlikes registrites);
- 4) tihtipeale lühikesed üksused;
- 5) (esinevad lausungi alguses);

- 6) jäävad väljapoole lause süntaktilist struktuuri, pole lauseliikmelised;
- 7) lauses esinevad fakultatiivse, mitte obligatoorsena;
- 8) kuuluvad grammatika äärealadele;
- 9) on multifunktsionaalsed, toimides üheaegselt nii lokaalsel (semantilisel, süntaktilisel jne) kui ka globaalsel (pragmaatilisel) tasandil;
- 10) toimivad ka pikemate diskursusejärgede vahel; sealhulgas väljaspool lausete haardeulatust.

(Günthner, Mutz 2004: 78)

Samal ajal on võimalik diskursusepartiklite termini alla koondada lisaks diskursuse osasid ühendavatele üksustele ka modaalsust väljendavad partiklid. Üks võimalikke viise on teha selget vahet diskursusemarkeritel ja modaalpartiklitel nii formaalsel kui ka suhtluskesksel tasandil. Teine võimalik lähenemine seisneb selles, et nendel terminitel vahet ei tehta, ja kolmas näitab, et diskursusemarkerite teatud kasutusvõimalustel võivad olla modaalsed väärtused. (Traugott 2007: 141–142)

Samal ajal aga ei ole eelnevalt esitatud lähenemiste hulk lõplik. Varieerumine mitmel tasandil on paljud teadlased viinud arvamusele, et diskursusepartiklite ühtse klassifikatsiooni loomine on tulutu ettevõtmine. Karin Aijmer aga leiab, et diskursusepartiklite ühtselt aluselt analüüsimist hõlbustav jaotus oleks üks olulisemaid väljakutseid, millele partiklite uurimises võiks tähelepanu pöörata. (Aijmer 2002: 26) Omalt poolt esitab ta ühe võimaliku liigituse, milles suurim osa on suulises kõnes leiduvatel partiklitel. Liigituse järgi jagatakse diskursusepartiklid funktsiooni alusel kõigepealt tekstuaalsel ja intertekstuaalsel tasandil toimivaks. (Aijmer 2002: 40–51) Mõneti sarnastelt alustelt lähtub ka järgnevalt vaadeldav Tiit Hennoste partiklite jaotus.

1.2.3. Partiklite liigitus Tiit Hennoste järgi

Eesti keeles on partikleid funktsioonipõhiselt rühmitanud Tiit Hennoste (2000a), pidades silmas ennekõike küll nende kasutamist suulises kõnes, kuid kaasates

kirjeldusse ka peamiselt tekstikesksed funktsioonisõnad, mida ta nimetab tekstipartikliteks. Nagu peagi näha, toimivad nimetatud partiklid nii teksti kui ka diskursuse tasandil ning neid võiks seetõttu paigutada ka diskursusepartiklite üldnimetuse alla.

Hennoste kasutab oma rühmituse loomisel eeskujuna Auli Hakulise partiklite liigendust, kuid omapoolsete modifikatsioonidega. Hennoste jaotab partiklid funktsionaalselt kolme rühma, võttes seejuures aluseks spontaanse dialoogi tüüpilise ülesehituse. Selle järgi moodustavad esimese rühma teksti(/diskursuse)partiklid, mille hulka kuuluvad funktsioonisõnad, mis liigendavad teksti või lisavad sellele mingi tähendusvarjundi. Neid kasutatakse lisaks suulisele vestlusele ka kirjalikus spontaanses tekstis. Teine ja kolmas rühm, toimetamis- ja suhtluspartiklid hõlmavad partikleid, mida kasutatakse vastavalt kas enese või partneri teksti paranduste tegemiseks või dialoogi pidevuse hoidmiseks. Jättes seega kõrvale liigituse üksnes dialoogi seisukohast olulised ehk toimetamis- ja suhtluspartiklid, vaatame edaspidi teksti(/diskursuse)partiklite jaotust.

Teksti(/diskursuse)partiklid ei saa moodustada omaette kõnevooru. Rühmasiseselt jagunevad nad asukoha järgi lausungis või lauses piiripartikliteks ja vabalt liikuvateks partikliteks.

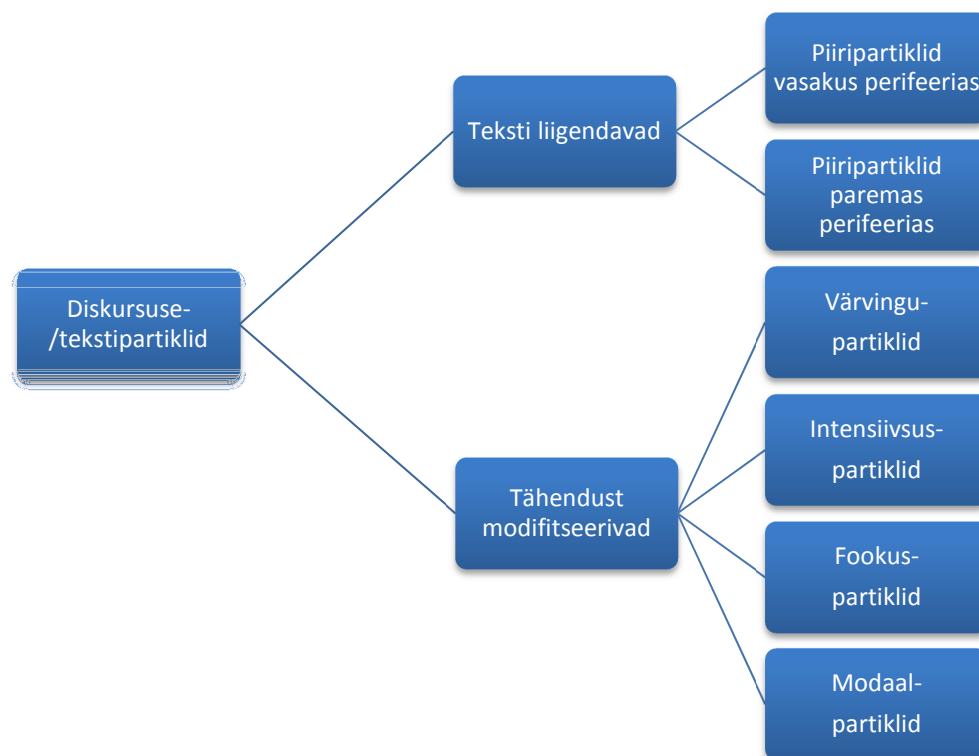
Piiripartiklid asetsevad enamasti lausete äärtel, viidates sellele, kuidas algav üksus seostub kontekstiga, tavaliselt eelneva üksusega. Nii asukoha kui ka funktsiooni poolest võiks neid nimetada vasaku ja parema perifeeria diskursusepartiklitega ekvivalentseteks. Teksti(/diskursuse)partiklite jaotuse alla kuuluvad ka partiklid, mis lauses võivad vabamalt liikuda ning tihtipeale asetsevad lause sees. Nende hulka kuuluvad värvingu-, modaal-, fookus- ja intensiivsuspriklid (vt joonis 1).

Värvingupartiklid (nt *ikka*, *alles*, *kiüll* jne) lisavad lausele tooni samuti kui sõnajärg ja prosoodiagi. Ise esinevad nad lauses tavaliselt rõhuta, kuid samal üksusel võib olla ka rõhuline paralleel pronoomenite, adverbide või mõne muu sõnaklassi hulgas. Neist eristab partiklit võimalik lühenenud vorm või paiknemine rõhulisele vormile ebatüüpilistes kohtades nagu lause keskel või lõpus.

Modaalpartikleid (nt *vist, muidugi, kindlasti*) kasutatakse andmaks kõnelejapoolset hinnangut kõnealuse olukorra tõenäosuse või kindluse kohta, millest suurema osa moodustavad episteemilised modaalpartiklid. Piir modaalpartiklite ja -adverbide vahel on raskesti määratav.

Fookuspartiklid (nt *juba, just, eriti*) funktsioneerivad lauses kui neile järgneva üksuse esiletõstjad, muutes ülejäänud osa fookuspartikliga märgistatu taustaks. Seejuures kaasneb nende kasutamisega tähenduses teatud täpsustus, nimelt kas lisav järeldus 'ka midagi muud' või välistav järeldus 'ei muud kui'.

Intensiivsuspärtiklid (nt *nii, väga, üldse*) sarnaselt oma homonüümidele, intensiivsusedverbidele, tugevdavad adverbide või adjektiividega vormistatud kvaliteedi või määra astet.

Joonis 1. Diskursuse(/teksti)partiklite jagunemine funktsiooni alusel Tiit Hennoste (2000a) järgi

1.3. Ülevaade eesti keele sotsiperioodidest

Järgnevalt antav lühike ülevaade eesti keele üheksast suuremast sotsiperioodist tugineb Tiit Hennoste (1997) samateemalisele artiklile.

Eesti keele ajaloo eri sotsiaalperioode eristab üksteisest muutunud keelesituatsioon, milles on teisenenud olukord allkeelte koosseisus, nende tarvitajaskonna sotsiaalses kuuluvuses ja funktsioonides. Neile kui olulisematele aspektidele sotsiperioodide jaotamise juures tähelepanu pööratakse. Siinses ülevaates aga kirjeldatakse neid perioode väga lühidalt ning puudutatakse üksnes sinse töö teema suhtes relevantseid seiku.

Aastasajad meie ajaarvamise algusest 13. sajandi alguseni on nimetatud 1. sotsiperioodiks. Eesti ala keelesituatsiooni iseloomustab sel ajal murrete kujunemine ja kasutamine. Periood lõpeb võõrvallutajate ristikäikude algusega.

2. sotsiperioodi alguseks arvatakse 13. sajandi algust ja lõpuks 16. sajandi vahetust. Seda iseloomustab eesti keele kasutamine madalama sotsiaalse kihi ja alamsaksa keele kasutamine kõrgema sotsiaalse staatusega isikute hulgas; haridus-, asjaajamise ja vaimulikuks keeleks on ladina keel.

3. sotsiperioodil, mis kestab 16./17.sajandist 18. sajandini, kujuneb välja kirjalik saksaestikeelne vaimulik register, mis valdavalt põhineb tõlgetel. Ilmaliku registri areng piirdub üksikute tekstidega.

Ajajärku 18. sajandi algusest 1860. aastateni ehk ärkamisajani nimetatakse 4. sotsiperioodiks. Selle juures on olulised kaks põhilist jaotusalust tekstide puhul: esiteks jaotust eestlaste eesti keel ja sakslaste eesti keel, teiseks jaotust saksa keele ehk kirikliku ja profaanse ehk ilmaliku registri vahel.

5. sotsiperioodi jääb eestlaste rahvusliku ärkamise aeg, mil saksa keel tõrjutakse ilmalikust registrist üksnes vaimuliku registri keeleks. Põhjaestikeelne haritud eestlaste

endi arendatud ilmalik register aja- ja ilukirjanduse näol saavutab keskse positsiooni. Seejuures just neisse allkeeltesse kanduvad üle mitmed saksaestikeelse sakraalse registri jooned.

6. sotsioperioodi (1880.–1914/20) iseloomustab peamiselt venestamise algus. Hoolimata aga vene keele forsseeritud pealetulekust, säilivad eestikeelsena aja- ja ilukirjandus, samuti populaarteaduslik register. Samal ajal vähenevad Eesti kirjakeeles sakraalse saksaesti keele mõjud. 1900. aastatel alustati eesti keele arendamise ja keelehooldega, mis sai aluseks uue keelemudeli väljakujundamisel. Keelehooldel kõrval tegeleti ka keeleuuendusega ning keele degermaniseerimisega.

7. sotsioperiood hõlmab aastaid 1914/20–1940/44 ning selle ajajärgu üheks peajooneks on eestistamine. Nimetatud ajavahemikul kujuneb välja normikirjakeelekesksus ning saavutab kindla positsiooni 1930. aastate keskpaigaks.

1940/44–1980 aastateni ehk kuni Eesti Vabariigi taastamiseni valitseb püüd ühiskonda sovetiseerida. Mitmed avalikud kirjakeele regisrid muudetakse kas kakskeelseks või venekeelseks, kuid eestikeelsena säilivad endiselt ilu- ja ajakirjandus, samuti haridus, kirik ja asjaajamiskeel Eesti elanikele. Suur osa eestikeelseid avalikke registreid muutub tõlgeteks või mugandusteks vene keelest (nt seadused, ajalehe uudised). Sellele vastukaaluks tugeneb arusaam normikeele säilitamisest kui vastupanust venestamise mõjudele.

1980. aastate lõpust algab eesti keele sotsioperiodiseeringu viimane etapp, 9. sotsioperiood, mille olulisteks märksõnadeks on eestistamine ning eesti keele kasutuselevõtt kõigis registrites. Samal ajal väheneb normingulise kirjakeele keskne roll nii arvutisuhtluse kui ka tekstide hulga plahvatusliku suurenemise mõjul. Eesti ühiskonna vabanemine ja avanemine globaliseeruvale maailmale toob kaasa täiesti uue keelesituatsiooni tekkimise.

1.4. Sõna *kusjuures* senised käsitlused

Sõna *kusjuures* on sõnaliigiliselt määratletud proadverbiks ehk asemäärsõnaks. Täpsemalt kuulub uuritav sõna abstraktse tähendusega kontsessiivset ehk möönvat seost vormistavate proadverbide hulka (koos sõnadega nagu *seevastu* ja *sellegipoolest*). Sõnaliikide süsteemis liigitatakse proadverbid üldiselt iseseisvate mittetäistähenduslike muutumatute sõnade hulka, kuid sidendina esinevad proadverbid – nagu sõna *kusjuures* – loetakse süntaktiliselt mitteiseseisvaks. (EKG I: 18, 32)

Sidendina ühendab *kusjuures* relatiivlauset pealausega, kuid tegemist on ebatüüpilise subordinatiivse seosega, milles sidend on viiteseoses kogu pealausega ning kannab seejuures pealause sisu kõrvallausesse (1), mitte vastupidi (EKG II: 315). Eesti keele seletava sõnaraamatu järgi kannab sidend *kusjuures* umbkaudset tähendust 'millise asjaolu juures' (EKSS).

(1) Oja on üsna kitsaks kuivanud, *kusjuures* veepinna alanemine jätkub. (EKSS)

Taolise erandliku ühenduse mudelit ei leia sugulaskeelest, soome keelest, kuid need on tavapärased mitmes indoeuroopa keeles (vene *причём*; saksa *wobei*, *worüber*, *wofür*, *indem*; inglise *whereas*) (Metslang 2009: 63). Kuna kontaktide tulemusena teiste keeltega võib keel kas otse üle võtta mingisuguseid üksuseid või osaliselt saada tuge teatud struktuuride arengule (Metslang 2009: 59), siis sõna *kusjuures* põlvnemisest rääkides võiks oletada mõne indoeuroopa keele eeskujuga (Metslang 2009: 49, 53). Siinjuures näiteks saksa keele eeskujuga, milles ühe võimaliku relatiivlause sidendina kasutatakse tähenduse poolest identset, seega ka tõlkelaenu võimalusele viitavat sõna *wobei*. Ka sidend *wobei* on, sarnaselt uuritavale proadverbile *kusjuures*, saksa keeles läbimas partiklistumise protsessi, milles tal esialgu on täheldatud diskursusepartikli funktsioon (Günthner, Mutz 2004).

Kõnesoleva sõna tõlkelaenulisust toetab ka asjaolu, et sidend *kusjuures* on nii oma kasutuse kui ka ülesehituse poolest eesti sidesõnamaastikul küllaltki erandlik. Nimelt kui saksa keeles on küsisõna *wo* ja prepositsioonide omavahelised kombinatsioonid märkimisväärselt sagedased (Cysouw 2004: 5), siis samal ajal eesti keeles pole *kus-*

liiteliste küsisõnade kujunemine sugugi tavapärane (leidub vaid üksikuid *kus*-liitelisi küsisõnu, nt *kuskohta*, *kuskohas* ja *kuspool* (Metslang 1981: 74)) ja ainus, millel on sõnasõnaline ja samatähenduslik vaste saksa keeles, näib olevat sõna *kusjuures*. Lisaks sellele erineb *kusjuures* muudest küsiv-siduva funktsiooniga proadverbidest (k.a eespool välja toodud ülejäänud *kus*-liitelistest proadverbidest) selle poolest, et proadverb *kusjuures* on kasutatav üksnes sidendina ja ei saa väljendada küsimust (EKG I: 32).

Proadverbi *kusjuures* on üldiselt küllaltki vähe uuritud, kuid artiklis koordinatiivsetest sidesõnadest (Metslang jt 2014) on muuhulgas pühendatud osa ka sidendile *kusjuures*. Rinnastavate sidesõnadega kõrvuti ei ole teda seal analüüsitud mitte juhuslikult: sidendiga *kusjuures* algaval kõrvallausel, väidetakse, et ei ole erilist vahet rinnastatud osalausega võrreldes. Samas on kujutatud ka sõna *kusjuures* kasutuse oletatav muutumisahel, milles alistava sidendina funktsioneerivast proadverbist kujuneb rinnastavas seoses kasutatav proadverbist sidend ning seejärel vasaku perifeeria diskursusepartikkel, hiljem parema perifeeria diskursusepartikkel.

2. Uurimismeetod ja -materjal

Praeguse töö analüüsisiosas uuritakse sõna *kusjuures* kujunemist ja kasutust eesti kirjakeele arenguloo vältel alates 16. sajandist kuni 21. sajandi esimese kümnendini, täpsemalt 2007. aastani. Tegemist on peamiselt kvalitatiivse, osaliselt kvantitatiivse korpusepõhise uurimusega, milles kasutatakse Tartu Ülikooli eesti vana kirjakeele (<http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm>), eesti kirjakeele 1890.–1990. aastate ja eesti keele koondkorpust (<http://www.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides/>).

Uurimuse eesmärgiks on välja selgitada sõnaga *kusjuures* toimunud muutused ja nende toimumise aeg iga käsitletud perioodi juures alates sõna *kusjuures* esimesest esinemisest. Sõna *kusjuures* arenguloo käsitus on jaotatud nelja peatükki, mis esindavad vastavalt nelja perioodi – 16.–18. sajand, 19. sajand, 20. sajand ja 21. sajand –, mille vältel sõna *kusjuures* esinemist korpusematerjalide põhjal jälgida on võimalik. Iga täheldatud muutust uuritava sõna tähenduses, asukohas, vormis või funktsioonis on lähemalt analüüsitud eraldi alapeatükis.

Perioodide jaotus kujunes siinses töös pealtnäha üsna ebavõrdseks uuritavast materjalist sõltuvalt: 16.–18. sajandi korpusetekstide hulk on küllalt väike, selleks et sobiks analüüsida kõiki olemasolevaid tekste koos; seevastu 21. sajandi 2000.–2007. aastate tekstide hulk on piisavalt suur, et seda käsitleda eraldi peatükina; 20. sajandit sobis ühe perioodina uurida seetõttu, et korpusematerjal sellest perioodist moodustub läbi kümnendite ühtse kahest registrist koosneva terviku. 19. sajandi analüüsimise omaette perioodina aga tingis sõna *kusjuures* vaadeldava kujunemisprotsessi osa sobitumine ühe sajandi piiridesse.

Iga perioodi käsitleva peatüki alguses antakse ülevaade kõigepealt sõna *kusjuures* esinemiskordadest ja -sagedusest vaadeldava ajajärgu korpuses. Sageduse leidmine osutub vajalikuks seetõttu, et uuritavate korpuste maht varieerub üsna suures ulatuses (nt 1900. aastatel korpuses kokku 235 000 sõna, 1990. aastatel 1 467 000 sõna) ning korpuse mahu kasvades suureneb vastavalt ka sõna kasutussagedus. Üksuse tegelik

kasutus selgub aga alles andmeid sarnaseilt aluseilt vaadates. Siinses töös on andmete võrreldavuse saavutamiseks vaadatud kõigis korpustes sõna *kusjuures* normaliseeritud esinemissagedusi saja tuhande korpusesõna kohta (saadud tulemused on ümardatud ühe kohani pärast koma).

16.–18. sajandi ainuvõimalikuks uurimismaterjaliks on Eesti vana kirjakeele korpuse vanimate tekstide korpus. Tekstiliigiti on siia koondatud nii vaimuliku, tarbe-, aja- kui ka ilukirjanduse registrid.

Keelematerjal 19. sajandi eesti kirjakeelest on pärit 1800.–1850. ja 1890. aastatest. Esimene osa allikaid (1800.–1850. aastatest) asub eesti vana kirjakeele korpuse 19. sajandi I poole tekstide allkorpuses (VAKK) ning koosneb vaimulikest, tarbe- ja ilukirjanduslikest teostest nii saksa kui ka eesti päritolu autoritelt. See korpus sisaldab kõiki olulisemaid tekste vaadeldavast perioodist. 19. sajandi materjalide teine osa (1890. aastad) asub TÜ eesti kirjakeele korpuse 1890. aastate allkorpuses ning koosneb ilukirjanduslikest (ILU) ja ajakirjanduslikest (AJA) tekstidest.

1850.–1880. aastate olukord ehk 40 aastat on korpuses 19. sajandist tekstidega esindamata ja seega ka siinses töös tehakse vaid oletusi sellest, missugused muutused nimetatud perioodil aset leida võisid.

20. sajandil (1900.–1990. aastatel) toimunud arengut analüüsitakse eesti kirjakeele korpuse ilukirjanduslike (ILU) ja ajakirjanduslike (AJA) tekstide kogu näitel. Korpuses on esindatud kõik nimetatud sajandi kümnendid, välja arvatud 1920. ja 1940. aastad. Ilu- ja ajakirjandus on põhilised kirjakeele allkeele registrid, mis nii 19. sajandi lõpu kui ka 20. sajandi jooksul välja kujunesid ja säilisid eestikeelseina hoolimata muutuvast keelesituatsioonist (nt venestamispoliitika aastatel 1940/44–1990) (Hennoste 1997: 58, 62).

21. sajandi materjal pärineb aastatest 2000–2007. Selle perioodi allikaid uurides on keskendutud peamiselt sõna *kusjuures* kasutamisele partiklina. Analüüsitud on ajakirjandustekste, milleks on valitud Eesti Päevalehe väljaannete allkorpused (EPL). Ajakirjandustekste analüüsiti seetõttu, et korpuses on ilukirjandustekstid 2000. aastatest

ja 1990. aastatest ühte korpusesse koondatud ning seetõttu ei saaks vaadata 21. sajandi materjali eraldiseisvalt. Eesti Päevalehe tekstide kasutamise põhjusena võib välja tuua, et nimetatud materjali puhul olid korpuses leitavad sõnade arvandmed iga vaadeldava aasta kohta eraldi. See võimaldab jälgida kõrvuti nii sõna *kusjuures* kasutuskordi absoluutarvudes kui ka normaliseeritud kasutussagedusi sarnaselt eelnevatele perioodidele. Siinse materjalivaliku puuduseks aga on asjaolu, et järeldused ja kokkuvõtted partiklilise ja sidendilise kasutuse kohta 21. sajandil tehakse vaid ühe perioodikaväljaande põhjal. Seepärast hoidutakse üle tähtsustamast näiteks partiklite eri funktsioonide esinemise kordi ning vaadeldakse pigem üldisi tendentse.

Kõigist korpustest kokku on läbi töötatud üle 5000 sõna *kusjuures* sisaldavat lauset. Kasutatud allkorpuste mahud on esitatud lisades 1, 2, 3.

3. Sõna *kusjuures* kasutus eri perioodide korpusmaterjalis

3.1. 16.–18. sajand

Esimene uuritav periood eesti kirjakeele algusest 18. sajandini ei andnud ühtegi tulemust, mis sisaldaks sõna *kusjuures* kasutust ei sõnaühendi ega liitsõnana¹.

16. sajandist on vana kirjakeele korpusesse koondatud kõik teadaolevad trükitud ja käsikirjalised tekstid, kui välja arvata koha- ja isikunimeloendid. 17. ja 18. sajandi allikatest on koostatud valikkorpus, mis sisaldab mõjukamate autorite ja olulisemate tekstiliikide näiteid. Siinkohal peab aga märkima, et 17. ja 18. sajandi valikkorpusesse kuuluvatest teostest mitmed ei ole (veel) veebis kättesaadavaks tehtud ja seega ei ole neist võimalik ka soovitatavat üksust otsida. Seetõttu võib 16. sajandi kõigi teadaolevate tekstide põhjal ütelda, et uuritava sõna kasutust ei leia ei ühendi ega liitsõnana; 17.–18. sajandi korpusmaterjalide puhul aga võib öelda, et samuti pole leitav sõna *kusjuures* otsitav kasutus, kuid seda üksnes korpusesse valitud ja neist omakorda kättesaadavaks tehtud tekstidest.

3.2. 19. sajand

Sõna *kusjuures* esimesi kasutuskordi võib leida 19. sajandi I poole vana kirjakeele allkorpusest. Korpusepäringule nimetatud perioodist vastab kolm kasutuskorda, millest esimene pärineb aastast 1812 (näide 1 allpool). Tegemist on Johann Wilhelm Ludvig von Luce eesti kirjandusloos ühe tähtsama didaktilise ilmaliku teose „Sarema Jutto Ramat“ teise osaga (EEVA). Kaks järgnevat sõna *kusjuures* sisaldavat lauset pärinevad mõlemad sakraalsesse registrisse kuuluvast 1847. aastal ilmunud jutlusekogust „Peegel Jummalagi rigi leikusse tööst ja armo-õppetuse wäest pagganatte-maal“, mille tõlkis Christian Kersten. Seega kuuluvad kõik kolm esimest uuritava sõna kasutuskorda

¹ Ka Külli Habichti andmetel ei ole vanimates tekstides sõna *kusjuures* kasutatud ei ühendi ega liitsõnana. Samal ajal aga sõna *juures* on 17. sajandi tekstides sageli esinev kaassõna. (Küllä Habichti e-kiri Helle Metslangile 01.03.2014)

sakslaste eesti keele sõnavarasse; ühel juhul ilmaliku, teisel juhul kirikliku kirjanduse registrisse.

Vahepealsete aastate (1850.–1880.) kohta korpustes materjali ei leidu. Sajandi viimase kümnendi allikaiks on aga ilu- ja ajakirjanduse registrisse kuuluvad tekstid. Neis on sõna *kusjuures* esinemissageduse juures täheldatav märkimisväärne tõus võrreldes sajandi esimese poolega (vt tabel 1). Vaadeldavate andmete põhjal tabelis selgub ka, et sõna *kusjuures* kasutatakse sagedamini ajakirjanduse kui ilukirjanduse registris.

Tabel 1. Sõna *kusjuures* kasutuskordade arvud ja kasutussagedused 100 000 sõna kohta 19. sajandi korpusematerjalides

Periood		Kasutuskordi		Kasutussagedus	
1800–1850		3		0,57	
1890–1900	ILU	8	69	5,16	19,82
	AJA	61		31,6	

Kogu 19. sajandi vältel leiab vaadeldava sõna paiknemast subordinatiivse kõrvallause adverbiaalse sidendina. Muutused uuritava üksuse kasutuses seisnevad peamiselt tähendusnihkeis, mille puhul analüüsitav ühend seob esialgu kõrvallause nimisõna(fraasi)ga, seejärel hakkab väljendama abstraktsemalt suhet pealause tegusõna ja kõrvallause vahel, sajandi lõpukümnenditel aga on näha, kuidas uuritav sõnaühend seob kõrvallause pealausega tervikuna.

3.2.1. Substantiivi laiendava relatiivlause sidend

Soovitud päringule vastuse leidmise juures osutub vajalikuks toleaege alles kujunemisteed alustava üksuse kirjpildi tundmine, milleks on küsisõna ja kaassõna ühend *kus jures*. Kõigi kolme välja tulnud lause puhul oli siinses töös uuritava keeleüksuse tähendus alles adverbiaalne (1), andes mõista, et järgnevalt kirjeldatu toimub millegi juures. Tegemist ei ole enam uuritava sõnaühendi täiesti otseses tähenduses ruumisuhte näitajaga, milles see viitaks konkreetselt millegi juures, kõrval,

lähedal asumisele. Ühendiga *kus jures* seotud kõrvallause laiendab nimisõna(fraasi) ning väljendab abstraktsemat juuresolemise suhet. Vaadeldavas lauses soovitakse öelda, et Jumal kuulab pigem paari kartlikult südamest lausunud sõna kui pikka palvet, mille ütlemise juures inimene vaid pisut mõtleb.

(1) Kui meie agga öiete Jummal kartlikult ning südamest pallume, siis kuleb Jummal nisuggused paar rummalad sanna ennem heamelega, kui **ühhe ramatussest loetu, ehk peast õppitud pitka palwe**, *kus jures* innimenne peälegi pissud mõtleb. (VAKK, Luce, 1812, 125)

Ka 35 aastat hilisemast ajast analüüsitud sõnaühend *kus jures* Christian Kersteni teosest on ühel juhul kasutusel sarnases funktsioonis ehk on samuti ühenduses pealause nimisõnafraasiga ning näitab abstraktsemat viiteseost (2).

(2) Se ebbakirriko tants, mis siin essiteks sai nimmetud, on nende jures **üks tühhi ja hirmus kombe**, *kus jures* pimmedusse würost omma römu leiab. (VAKK, Kersten, 1847, 92)

Mõlema lausenäite korral on tegemist seosega mingit nimelt tegevust väljendava nimisõna ja kõrvallause vahel. Palvet defineeritakse kui tegevust või toimingut, milleks on „sõnaliselt või mõttes mingi soovi, abipalve või tänutundega jumala või jumaluse poole pöördumine“ (EKSS), samuti mõistetakse ka kommet „kui teatud paikkonnale omast toimingut“ (EKSS). Olgugi et 19. sajandi kohta saada olevad materjalid ei ole piisavad, et teha kindlaid järeldusi, siis oletatavad arengud sel ajajärgul seisnesid uuritava keeleüksuse tähenduse edasises üldistumises, mistõttu sai võimalikuks tegevusi tähistavatelt nimisõnadelt üleminek juba tegusõna ja kõrvallause vahelise seose väljendajaks.

3.2.2. Verbi laiendava relatiivlause sident

Eespool käsitletud 19. sajandi esimese poole lõpu Kersteni tõlgitud jutlustekogust ilmneb sõnaühendi *kus jures* kasutusnäide, milles sama ühendit on tarvitatud viitamaks ühendusele mitte enam pealause nimisõnaga, vaid tegusõnadega (3). Alistatud osalause,

mida alustab üksus *kus jures*, annab mõista, et tormi tegevuse juures, mil see hooneid, puid, palke ja kive ümber lükkas ja välja kiskus, sai surma hulgaliselt inimesi.

(3) Aastal 1837sel teisel Leikusseku päwal olli jälle üks suur ja kange torm Öhto-Indias, Toma sare peäl, mis paljo kahjo teggi; paljo honeid, puid, palkisid ja kiwwa **ümber lükkas, ja wälja kiskus**, *kus jures* paljo innimessi, ni hästi Ma kui merre peäl omma ello kautasid. (VAKK, Kersten, 1847, 1489)

Vahepealsest ajast (1850.–1880. aastad) materjal puudub. Just sel perioodil aga võidi uuritavat ühendit üha sagedamini kasutada kui adverbiaalset sidendit, mis kõrvallause seob pealause asuva verbiga.

3.2.3. Pealause tervikuna laiendava relatiivlause sidend

Ajavahemikus 1860–1890 on toimunud uuritava üksuse tähendusnihe, mis selgub, kui vaadata 1890. aastate korpusematerjali. Tähenduse muutumise käigus on ühend *kus juures* kaotanud oma varasema mingi tegevuse juures toimumist näitava sisu, mis on asendunud märksa üldisema, abstraherunud tähendusega, millel kohatähendusega enam suurt ühisosa pole (4). Ka allolevast lausest nähtub, et subordinatiivse ühendiga *kus juures* algav osalause ei kuulu enam ei substantiivi ega verbi juurde, vaid selles kõrvutatakse kaht lausesisu, praegusel juhul arvamusi omavahel. Tähelepanu vajab ka asjaolu, et kui varasemalt järgnes uuritava sidendiga algav relatiivlause kohe sellele nimi- või tegusõnale, mida ta laiendas (näited 1–3), siis nüüd järgneb see kogu lausele.

(4) Tema järeltulijaks arwatakse üht ja teist, *kus juures* Loubet'1 kõige paremad lootused selle ameti pääle arwatakse olema. (AJA 1890)

Võib oletada, et vaatlusalune tähendusnihe on toimunud mõni kümnend varem, kuna 1890. aastatel ei ole küll kõik kasutusjuhud veel täielikult analüüsitavad üksnes kui osalused, mis on viiteseoses kogu pealausega, kuid kõnesolev üldistunud ühendusfunktsioon on korpuses suures ülekaalus. Vaadeldava kümnendi korpuse päringule saadud ilu- ja ajakirjanduse kokku 69 vastest 66 on juba analüüsitavad kui adverbiaalsidendi *kus juures* kasutused relatiivlause, mis seob kõrvallause pealausega

ning on minetanud täielikult juuresolemist tähistava funktsiooni. Kolme ülejäänud lause ajakirjanduse žanrisse kuuluvate tekstide korral kohtame grammatisatsiooniprotsessis osalevatele üksustele omast üheaegselt erinevate funktsioonide kooseksisteerimisperioodi: kahel korral ilmenb nii sidendi *kus juures* võimalik pealause tegevust väljendava nimisõnaga seostumine (5, 6) kui ka ühendus alistava osalause verbiga (7).

Nimetatud lauseist esimese puhul näeme, et tekstis nimetatud korv segab oma juuresolekuga tegevust ning ruumisuhe väljendub siin alles täiesti otseselt.

(5) Tema koorma juurde tulnud üks naesterahwas korwiga, waadanud müümal olewat kaupa ja palunud talupoega kauplemise järele, et see tema korwi nii kauaks oma koorma pääle wõtaks, kui ta tagasi tuleb; temal olla mitmed **toimetused** ees, *kus juures* kord talle risuks olla. (AJA 1890)

Teiste korpuses esinenud lausete puhul on võimalik kahetine analüüs, kusjuures neid võib pidada ka üleminekujuhtumiteks, mille kaudu edasised nihked toimuma hakkasid. Näites tulekahju kustutamisest esinev ühendsidend *kus juures* võib kuuluda tegevust väljendava substantiivi juurde ja viidata konkreetselt kustutamistööde ajal ja nende vahetus läheduses puhkamise võimatusele. Samuti võib uuritav sidend osalause siduda pealauses väljendatuga, mispuhul tähendus oleks üldisem, osutades kustutamistööde intensiivsuse järjepidevusele.

(6) Terwe päewa kuni süda ööni kestsiwad **kustutamise-tööd**, *kus juures* mitte vähematgi aega puhkamiseks ega jõuukosutamiseks ei olnud. (AJA 1890)

Järgnevas lauses ühendi *kus juures* seostumisest pealause verbiga või pealausega tervikuna sõltub, kas Itaalia madrused püüdsid olla takistuseks üksnes paatide merre laskmise juures või osutasid vastupanu ka Vene madruste nende alusele tungimisel. Juhul, kui sidend seostub verbiga, täiendab kõrvallause vaid talle eelnevat tegusõna, kuid ühendi *kus juures* üldistunud tähenduse korral laiendab kõrvallause kogu rinnastatud öeldistega pealauset.

(7) Mõned Wene madrused karanud „Columbia“ pääle ja **hakanud** Italia laewa paatisid merde **laskma**, *kus juures* neid aga Italia madrused wägiwallaga takistada püüdnud. (AJA 1890)

Sellega võib 19. sajandi sõna *kusjuures* kujunemisloos lugeda tähendusmuutuste käivitumise alguseks. Tähendusnihete tulemusel kaotas kohasuhet märkiv sõnapaar *kus juures* üha rohkem oma algsest ruumisuhetega piirduvast tähendusest ning eelkirjeldatud viisil üldistudes haaras nimi- ja hiljem tegusõna asemel relatiivse kõrvallause viitesuhtesse kogu pealause. Sellega lisaks tähendusele üldistus ka tema kasutuskontekst. Kasutuskonteksti laienedes tõusis märgatavalt ka üksuse kasutussagedus (vt tabel 1).

Oluline muutus tänapäevase eesti keele grammatika järgseks sidesõnaks toimus oletatavasti 19. sajandi keskpaigas, kuid selle perioodi puudulike allikate tõttu pole siinses töös võimalik täpsustada esimeste grammatiseerumisilmingute algust ning abstraktsemale tähendusele ülemineku iseloomu: kas oli see järsk või järkjärguline. Olemasoleva korpusmaterjali põhjal võib aga näha, et juba sajandi viimaseks kümnendiks domineeris sõnaühendi *kus juures* abstraktne tähendus ning uuritav sõnaühend sidus omavahel verbi või substantiivi asemel osalauseid tervikuna.

3.3. 20. sajand

Vaadeldava sajandi keeleprotsesse, sealhulgas sõna *kusjuures* kujunemist, mõjutavad taustprotsessidena suurel määral sel ajal aset leidnud ajaloosündmused (vt pt 1.3, 6.–9. sotsioperiood). Neist esimese taustprotsessiga, keelehooldega seostub sidendiga *kusjuures* algava subordinatiivse kõrvallause muutumine koordinatiivseks. Uus keelesituatsioon 1980. aastate lõpus aga avas tee argikeelte tungimisele kirjakeelde ja tekstide normingulisusele vastavuse nõude lõdvenemise (Hennoste 1997: 65). Sellega ühenduses sai võimalikuks ka traditsiooniliselt sidendina esineva sõna *kusjuures* 20. sajandi lõpukümnenditel ilmuvad esimesed näited kasutusest partiklina nii lause vasakus kui ka paremas perifeerias.

Endiselt jääb sidendit *kusjuures* sagedamini kasutavaks registriks ajakirjandus, seda sageli väga suurte erinevustega võrreldes ilukirjandusega. Silmatorkavalt kõrge kasutussageduse saavutas sidend *kusjuures* 1950. aastate ajakirjanduse registris (vt tabel 2). Selle põhjused peituvad samuti valitsevates oludes, mil ajalehe uudiseid tihtipeale tõlgiti või mugandati vene keelest (vt pt 1.3) ning võeti mõtlemata üle sealseis tekstides sageli esinev sidend *pričëm*.

Kasutussageduse leidmine aitab siinjuures ühtlustada näiteks 1990. aastate tekstide hulga plahvatusliku kasvuga seostuvat kasutuskordade arvu tõusu, milleks on lausa 115 kasutusjuhtu, kuid kasutusega 100 000 sõna kohta ilmneb siiski pigem madalapoolne esinemissagedus. Mõlemast registrist kokku võis korpuseist leida 407 sõna *kusjuures* sisaldavat lauset.

Tabel 1. Sõna *kusjuures* kasutuskordade arvud ja kasutussagedused 100 000 sõna kohta 20. sajandi korpusematerjalides

Aastad		Kasutuskordi		Kasutussagedus	
1900.	ILU	10	33	15,6	14,04
	AJA	23		13,5	
1910.	ILU	11	34	4,5	7,93
	AJA	23		12,6	
1930.	ILU	5	35	2,0	9,49
	AJA	30		26,6	
1950.	ILU	3	73	4,6	23,7
	AJA	70		28,9	
1960.	ILU	2	34	1,52	10,21
	AJA	32		15,92	
1970.	ILU	23	46	8,95	10,8
	AJA	23		13,69	

Aastad		Kasutuskordi		Kasutussagedus	
1980.	ILU	11	37	4,4	8,7
	AJA	26		14,9	
1990.	ILU	24	115	3,99	7,84
	AJA	91		10,52	

3.3.1. Liitsõnaks kujunemine

Veel 1890. aastatel kirjutatakse ühend *kus juures* alati lahku (vt näited 1–7), kuid 1910. aastatel algas selle sõna kirja pildi muutus lahku kirjutatavast vormist kokku kirjutatavaks. 1930. aastateks on kokku kirjutatav vorm (8) saanud valdavaks. Muutus leidis aset peagi pärast vaadeldava sõna tähenduse ja funktsiooni nihkumist. Keelendi vormi muutust, praegusel juhul selle kokkusulamist, võib mõista kui protsessi, mis sageli kaasneb sõnade tähenduse ja funktsiooni grammatiseerumisega.

- (8) Siis võisid lapsed läinud olla oma kaugetele retkedele, kas marjule, *kusjuures* suuremad poisid küttisid, või kalale mõnele järvele. (ILU 1930)

Sõnade kokku kirjutamiseks peab leiduma mingisugune põhjus, kuna eesti keeles tavapäraselt kirjutatakse sõnad lahku. Muuhulgas on üheks põhjenduseks see, kui lahku ja kokku kirjutatavad vormid tähistavad eri mõistet. Seda nimetatakse kokkukirjutuseks semantiliselt ehk tähenduspõhimõttel. (EKK: 104) Nii on ka uurimisel sõna võimalik tõlgendada erinevalt sõltuvalt sellest, kas vaadeldav üksus moodustab ühe või kaks sõna (vastavalt kas üldisemas tähenduses või kohatähenduses), ning sõna *kusjuures* puhul kinnitab tähendusest lähtuv kokkukirjutus varasemat tähendusnihke toimumist, mida peetakse hiljem vajalikuks kokkukirjutusega markeerida.

3.3.2. Alistavast sidendist rinnastuse vormistajaks kujunemine

Noor-Eesti liikumisega ja keeleuuendusega algas teadlik eesti keele degermaniseerimine (Hennoste 1997: 59). Nooreestlasest keeleuuendaja Johannes Aaviku seisukohtadest mõjutatuna toimus ka uuritavais relatiivlauseis verbi asukoha muutus: nimelt leidis Aavik, et verbi paiknemine kõrvallause lõpus (vt näited 2–8) oli tolle aja üks suurimaid „germanismuseid“ ehk saksapärasusi, millest oleks pidanud vabanema. Hilisemal ajal on uurimustes tõestatud, et tegelikult selliseks arvamuseks alust ei ole (Erelt 2000: 69–70).

Verbi paigutamine lauses teisele kohale ka sidendiga *kusjuures* algavas kõrvallauses sarnaselt eesti keele tüüpilisele pealausele pole käivitunud veel 1910. aastatel (9, 10), kuid on jälgitav 1930. aastate korpuse andmetes, milles näiteks ajakirjandustekstides esines finiiitne verbivorm lause lõpus vaid kolmel korral 30-st (11). 10 korral järgnes verb kohe sidendile *kusjuures* (12). (Ka selline sõnajärg on omane pigem kõrvallausele (EKG II: 317)) Ülejäänud 17 korral oli ta lauses teisel positsioonil (13). Seevastu ilukirjanduskorpuse (14) kõik viis näidet esindavad Aaviku kõrvallause sõnajärje muutmise kordaminekut ehk lause lõpust enam verbi ei leia.

(9) „Mina,“ sosistab Toots Imelikule kõrwa sisse, *kusjuures* ta kahtlaselt ringi **waatab**, „mina segasin kõik seemned segamini, niipalju kui neid oli, ja pildusin kõik peenardele, kui nüüd kaswawad, las’ siis Julk-Jüri murrab pead, mis wili see niisuke on. (ILU 1910)

(10) Nikolai Keßa oli Marie Pusßi peale lõitnud, *kusjuures* wiimane wiga **Baanud**. (AJA 1910)

(11) Eelnõu kohaselt annaks riik omalt poolt „Keskusele“ põhikapitaliks oma võlakirjades 10 miljonit krooni, missugused võlakirjad umbes 500.000-kr. aastamaksudega välja ostetakse, *kusjuures* esimeseks maksuks ka vastav summa juba eelarvesse **võeti**. (AJA 1930)

(12) Sel raudteeliinil põrkasid kokku üks kaubarong ja reisijaterong, *kusjuures* **on** seniste teadete järele 19 isikut saanud surma ja 168 haawata. (AJA 1930)

(13) Lasteaia korraldamisele käesoleval aastal tahetakse pöörata erilist tähelepanu, *kusjuures* lasteaed **otsustati** korraldada täiesti tasuta. (AJA 1930)

(14) Seepärast ei või tulemustele väga kindel olla, aga mehe teeme teist igal tingimusel! vastati, *kusjuures* Mart Veem **tundis** jälle end mõõdetavat selle hindava pilguga, millega mõõdetakse vahest looma või last. (ILU 1930)

Vahepealsest perioodist (1940. aastatest) andmed puuduvad, kuid 1950. aastate aja- ja ilukirjanduse ühtekokku 73 lauset sisaldavad kõik verbi V2-positsioonis (15). (Esitatud näide on võetud 1950. aastate ajakirjanduse korpusest, milles oli sõna *kusjuures* kasutus erakordselt kõrge, ning selle lause puhul võib oletada tolele ajastule omast venekeelepärasest *pričëm*-lausemalli.) Vastupidiselt paljudele teistele subordinatiivsetele osalausele, milles pärast uuendusmeelsuse vaibumist taaskord verb lause lõppu võib liikuda (Erelt 2000: 70), säilitab sidendiga *kusjuures* algav osalause selle muutuse oma struktuuris lõplikult.

(15) Neid kuulatakse pidevalt teaduskondade büroode istungeil, üldkoosolekuil ja komitee istungeil, *kusjuures* ühiselamute gruppide töö suunamine ja kontroll **toimub** otseselt komitee kaudu. (AJA 1950)

Toimunud muutuse tõttu saab pealause-laadse ülesehitusega sõnaga *kusjuures* algavat osalauseid nüüdsest vaadelda ka eraldi iseseisva lausena. See aga on üks rinnastatud seose tunnuseid, kui lauses on osalised süntaktiliselt võrdväärased moodustajad, millest kumbki ei mõjuta teise grammatilist vormi. (EKG II: 213)

Lausete korral, milles rinnastuse-alistuse teljel paiknemine pole täiesti selge on üheks põim- või rinnastusseose üle otsustamise kriteeriumiks sõnajärje määramine. (Plado, Lindström 2011: 146) Seega, kirjeldatud muutusega sõnajärjes minetab sidendiga *kusjuures* algav osalause ühe tunnustest, mis teda kui alistuvat lauset alistavast võis eristada (Plado, Lindström 2011: 150). Võrdselt sõltumatute lausetega, milles kasutatakse peamiselt V2-sõnajärge (Tael 1988: 18), kasutatakse seda ka sõnaga *kusjuures* algavates osalausestes. Kuna *kusjuures*-osalauseste subordinatiivsus ei ole enam ka sõnajärjega väljendatud, võib 1930. aastaid tõlgendada kui vaheetappi alistavast seosest rinnastavaks, mis 1950ndateks oli kindlalt välja kujunenud. Koordinatiivse

ühenduse korral ei ole sõna *kusjuures* puhul enam tegemist ka sidendi, vaid üldlaiendiga (EKG II: 278–280).

3.3.3. Vasaku perifeeria partikkel

Suuremaid muutusi sõna *kusjuures* kasutamises on märgata 1980. aastatel, kui ta tõstetakse varasemalt osalausest alustavalt positsioonilt iseseisva lause alustajaks (16). Tegemist pole seega enam ka konnektiivse üldlaiendiga, mis osalauseid omavahel seob, vaid toimunud muutus annab märku sõna *kusjuures* partiklistumisest.

- (16) Küllaltki vägev komplekt? *Kusjuures* lõpp on veel täiesti ületrumpamatu: „Rahvasport? Muidugi teretulnud nähtus.“ (AJA 1980)

Sõna *kusjuures* kasutamine partikli funktsioonis ilmestab hästi Tiit Hennoste (1997: 61) väidet eesti kirjakeele sotsioperioodide kirjelduse juures, et argikeelsus tungib 1980./1990. aastate vahetusel kirjakeelde (partikkel *kusjuures* 1980. korpuses muidugi näitab, et see võis toimuda vähesel määral pisut varemgi). Sellest omakorda nähtub, et tähendusnihe argikeeles tegelikult oli toimunud juba eelnevalt, kuid see ei kajastunud kirjutatud tekstides enne, kui kirjakeel kõrvalekalletele norminguist avatumaks muutus. Pärast seda, kui sidendiga *kusjuures* algavas osalausest reorganiseeriti sõnajärg nõnda, et moodustus kaks grammatiliselt iseseisvat ja võrdväärtset osalausest, jäi sellest vaid mõni samm, et neid kahte üksust vaadata teineteisest sõltumatult omaette lauseina. Suulisele kõnele iseloomulike lühikeste lausungite kasutamine (Hennoste 2000b: 46) võis omakorda soosida tavapäraselt pika, kahest osalausest koosneva üksuse jagamist osadesse. Sellega reanalüüsiti sidend *kusjuures* teise lause ees partiklikliks.

1980. aastatest alates ongi osalauseid seostavale sõnale *kusjuures* lisandunud enamasti kaht kõrvutist lauset ühendava partikli funktsioon. Hennoste (2000a: 1796) järgi on tegemist lauses kindlal positsioonil asetsevate piiripartiklitega. Nagu ka Metslang jt väidavad, projitseerib partikkel *kusjuures* rinnastavat seost osalause asemel eelnevasse konteksti (Metslang jt 2014: 156). Selleks kontekstiks võib olla nii vahetult eelnev lause kui ka varasem diskursus (15).

1980. aastatel esineb partikkel *kusjuures* lause vasakus perifeerias ilukirjanduskorpuses kahel ning ajakirjanduskorpuses seitsmel korral, 1990. aastatel ilukirjanduses neljal ning ajakirjanduses viiel korral. Esinemissagedus 1980. aastate ilu- ja ajakirjanduskorpuses on vastavalt 0,8 ja 4 esinemisjuhtu 100 000 sõna kohta, 1990. aastate samades korpustes aga vastavalt 0,66 ja 0,58 kasutuskorda 100 000 sõna kohta. Olgugi et esitatud andmete põhjal näib kasutussagedus langevat, võib etteruttavalt öelda, et tegemist on kasutussageduse kõikumisega, mis üksnes eksitavalt võib viidata partiklistumise tendentsi vähenemisele.

Partiklina alustab sõna *kusjuures* varasema kõrvallause asemel nüüd uut iseseisvat lauset. Varasem osalause järgneb pealause asemel üksnes partiklile ning sellega on toimunud kõrvallause iseseisvumine ehk insubordinatsioon. (Metslang jt 2014: 156)

3.3.4. Parema perifeeria partikkel

Lisaks diskursust ühendava partikli *kusjuures* paiknemisele lause vasakus perifeerias, on see ühe kasutusjuhuna 1990. aastatest leitav ka lause paremas perifeerias ilukirjandustekstist (16). 1990. aastate ilukirjanduse puhul tasub aga meele pidada, et võrreldes eelnevate kümnendite norminguid järgivate tekstidega, võib tegemist olla – ning siinse näite puhul ongi – sageli taotluslikult kõnekeelepõhist ja norminguist vaba keelekasutust järgivate teostega (Hennoste 2000b: 37).

Partikkel *kusjuures* asetseb toodud näites verbita, viisimäärusest koosneva vaeglause lõpus. Vaadeldavas näites on tegemist verbita seisundimäärusliku väitlausega, millega antakse edasi hinnangut või selgitust vaatlusalusele objektile või nähtusele (EKG II: 226). Praegusel juhul huuli värviva neuu soovist „lihtsalt ilus olla“ tuuakse iroonilise hinnanguga esile mitmemõtteline määrsõna „lihtsalt“. Partikkel *kusjuures* lisab sinna viite eelnevale lausele, et kõnesolevat mõistetakse kui tollega seotud ja mitte kui eraldiseisvat üksust. Tagasihaardele lisaks täidab *kusjuures* siin adverbilise intensiivistavat ülesannet.

- (17) Harilikult käib tohutu ratsionaliseerimine – huuli värviv neuu ütleb, et ta tahab lihtsalt ilus olla. **Lihtsalt**, *kusjuures*. (ILU 1990)

Seega on 20. sajandil toimunud muutus kõrvallause sõnajärjes mõjutanud oluliselt sõna *kusjuures* arengut, soodustades uuritava keeleüksusega algava relatiivse osalause iseseisvumist. Alates 1980ndatest hakkab levima sõna *kusjuures* kasutamine vasakus perifeerias teksti organiseerival tasandil diskursusi ühendava piiripartiklina, 1990ndatel normingulistest tekstidest väljaspool kohtab ka juba uurimisaluse sõna kasutust parema perifeeria partiklina. Need arengud on tüüpilised eesti keeles juba varem käsitletud koordinatiivsete sidesõnade kujunemisele (Metslang jt 2014).

3.4. 21. sajand

Selles peatükis vaadeldakse sõna *kusjuures* arengut Eesti Päevalehe 2000.–2007. aasta väljaannete põhjal. Korpuse mahud võrreldes eelnevate perioodidega on hüppeliselt suurenenud ja sellest sõltuvalt suureneb ka sõna *kusjuures* sisaldavate ehk analüüsitavate lausete hulk (vt tabel 3). Seevastu kasutussageduses sellist tõusu märgata pole, see jääb isegi üsna väikeseks.

Tabel 2. Sõna *kusjuures* kasutuskordade arvud ja kasutussagedused Eesti Päevalehe 1995.–2007. aastate väljaannetes

Aasta	Kasutus- kordi	Kasutus- sagedus
2000	934	7,6
2001	1223	8,6
2002	687	7,9
2003	565	7,1
2004	627	8
2005	530	7,0
2006	390	5,5
2007	150	3,9

Aasta	Kasutus- kordi	Kasutus- sagedus
Kokku	5106	

Suuremad muutused käsitletaval perioodil on toimunud sõna *kusjuures* kasutamisel partiklina. 20. sajandi lõpukümnenditel kirjakeelde ilmunud vasaku ja parema perifeeria piiripartiklitele lisandub käsitletaval perioodil kasutusse ka lauses vabalt liikuvaid partikleid. Vasaku ja parema perifeeria partiklitele aga lisandub erinevaid funktsioone.

3.4.1. Partikkel lause vasakus perifeerias

Lause vasakusse perifeeriasse on sarnaselt varasemale arvatud sõna *kusjuures* kasutused lause alguse esimese elemendina (18, 19). Funktsiooni poolest on valdavalt tegemist teksti või diskursuse osade seostamisega.

(18) Kogu segadus algas tantsuga ümber uute õppekavade. Kui senini oli see kursusekeskne, siis nüüd muutus see nüüd ainekeskseks ja kolmeastmeliseks: bakalaureuse-, magistri- ja doktoriõppeks. *Kusjuures* need õnnatud õppekavad on viimaste aastate jooksul korduvalt muutunud. (EPL 2000)

Mõningane erinevus, mis 1990. aastate ajakirjandus- ja ilukirjanduskorpusest veel välja ei tulnud, seisneb vasakperifeerse partikli *kusjuures* interpunktsioonis: mõnel juhul eraldatakse partikkel *kusjuures* muust lausest komaga (18). Komaga eraldamist võidakse kasutada selle diskursusepartikli esiletõstmiseks muust lausest, kuna komapanekuga lisanduv paus partikli lõpus lubab sellel rõhuline olla. Partikkel toimib kui tähelepanu koondaja järgnevalt öeldavale, mis väärib kõneleja/kirjutaja meelest mingi asjaolu juures eraldi toonitamist. Seetõttu lisandub komaga eraldatud diskursusepartikli *kusjuures* diskursusi siduvale funktsioonile fookuspartikli ülesanne.

(19) Mõni poliitik on olnud väga usin meediat ja selle tegijaid väärastõnakasutuses süüdistama ning au ja väärkuse riivamise pärast kohtuteed käima. *Kusjuures*, märksa leebemate väljendite eest kui jutu alguses näiteks toodud. (EPL 2002)

Kui 1990. aastate ilukirjandustekstidest oli leitav parema perifeeria piiripartikkel määrusliku vaeglause koosseisust (17), siis sarnase malli järgi hakkasid levima ka kasutused vasakus perifeerias (20). Need moodustavad küll üsna väikese osa lausealgulise piiripartikli kasutusest (vt tabel 4), kuid näitavad siiski teatud kasutusmodelite ülevõttu ühest perifeeriast teise. Võrreldes lauselõpuliste konstruktsioonidega on adverb, mille juures partikkel asetseb, tajutav palju vähem rõhulisena ja vähem intensiivsena. Sellises asetuses on piiripartiklil nimetatud seisundiadverbi suhtes pigem esiletõstev, fookustav funktsioon, mis rakendub partiklist järgnevale üksusele.

(20) Selle kava järgi muutuks autojuhiks saamine edaspidi pikaks ja keeruliseks kooliteeks. *Kusjuures* kaheastmeliseks – kui esmane juhiluba taskus, peab omanik kahe aasta pärast uuesti kooli tulema. (EPL 2000)

Vasaku perifeeria piiripartiklite hulka on loetud ka juhud, mil kõnesolev sõna alustab vaatlusaluse lause sees sulgude (21) või mõttekriipsudega (22) eraldatud kiillauset. Kiillaused ehk parenteesid on muust lausest grammatiliselt sõltumatud (EKG II: 107), pausidega eraldatud omaette üksustena tajutavad osad lauses ning seepärast vaadeldavad siinses töös kui iseseisvaid konstruktsioone, olgugi et teise lause sees. Ka funktsiooni poolest kiillaused nad võrreldavad diskursusi siduvate piiripartiklitega.

(21) Selline lähenemine tingib ajuti isegi Juhan Smuuli vaieldamatu sära (*kusjuures* nii prosaisti, luuletaja kui draamakirjanikuna!) unustamise ning propagandakirjandusena sügavasse sahtlisse matmise. (EPL 2006)

(22) Superduo Shaquille O'Neal-Kobe Bryant üritab kolmandat korda järjest tuua meistritiitlit Los Angeles Lakersile. Kui kahel eelmisel aastal nautisid nad

täiel rinnal tähesära – *kusjuures* Bryant vahepeal tusatses, et jääb O’Neali varju –, siis nüüd tuleb seda paratamatult jagada kabinetivaikuse hüljanud „Air“ Jordaniga.

Seega, vasaku perifeeria partiklite osas on olukord muutunud võrreldes 1990. aastate aja- ja ilukirjandustekstidega mitmekesisemaks (vt tabel 4). Esiteks, lisandunud on fookuspartikli funktsioon komaga eraldatud ja määruslikes vaeglausestes esinevatele partiklitele; teiseks, paremast perifeeriast on võetud üle viisimäärusliku vaeglause mall; kolmandaks, lausealgulist partiklit kasutatakse kiillauses.

Tabel 3. Partikli *kusjuures* funktsioonid lause vasakus perifeerias

Funktsioon		Kasutuskordi
Diskursusi siduv	lause ees komata	936
	kiillause alguses	7
Diskursusi siduv ja fookustav	lause ees komaga	49
	adverbiga vaeglausestes	9
KOKKU		1001

3.4.2. Partikkel lause paremas perifeerias

Lause paremasse perifeeriasse on sõna *kusjuures* määratud, kui see on leitav lause lõpust viimase sõnana (23). Sellises positsioonis lauses kasutatakse uuritavat sõna sageli tagasihaarde funktsioonis. Vaadeldavas näitelausest on sõna *kusjuures* kasutatud täislause lõpus, kuid täislausest esineb uuritav partikkel üsna harva.

(23) Paatidest sirutavad käed üle parda õnne soovima. Õnnitlused on täitsa siirad *kusjuures*. (EPL 2004)

Suurema osa uuritavate lausete hulgast moodustavad sõna *kusjuures* kasutused paremas perifeerias vaeglauseste koosseisus. Sarnaselt 1990. aastate ilukirjanduse näitega, kasutatakse 2000. aastate Eesti Päevaleheski põhiliselt seisundimääruslikule vaeglausele järgnevat partiklit *kusjuures* (24). Seda valdavas osas vaeglauseste puhul. Leitavad on ka üksikud muud vaeglauseste tüübid, näiteks vaegisikuline vaeglause (25), eksistentsiaälväiteline vaeglause (26). Võrreldes vasaku perifeeria diskursusepartiklitega sarnases vaeglauselises konstruktsioonis, mis on suunatud ettepoole, järgneva diskursuse ülesehituseks (20), esitavad partiklid paremas perifeerias lisanduse tagasihaaravalt eelneva konteksti suhtes.

(24) Muide, ise teenin sellest keevitajast, keda autor mainis, umbes kolm korda rohkem. **Puhtalt** *kusjuures*. (EPL 2002)

(25) Kas saates mõnd Koidu laulu ka lasti? „Ei lastud *kusjuures*!“ ehmatas ka Kiiver üllatusega. (EPL 2000)

(26) Kui teine poiss paki lahti tegi, oli seal sees Terry Pratchetti lasteraamat „Hämmastav Maurice ja tema õpetatud närilised“. Tõestisündinud lugu *kusjuures*. (EPL 2003)

Komaga eraldatakse lauselõpuline partikkel *kusjuures* (27) üsna harva, kuid neil kordadel, mil seda siiski tehakse, on tuntav, et sellega lisandub partikli tagasihaarde funktsioonile adverbi tähenduse intensiivsusestme tõus. Komakasutust esineb üksnes seisundimääruslikes vaeglausestes.

(27) Ses lootuses tõdegem praegu aga midagi muud – Euroopa mõttelugu jõuab 21. sajandil hakul meie keelde nagu asi iseeneses, viitab tummalt iseendale ja ootab, et teised teeksid sedasama. **Tummalt**, *kusjuures*. (EPL 2006)

Parema perifeeria partikli *kusjuures* funktsioonideks jääb läbivalt diskursuste seostamine, kuid seda tagasihaardeliselt. Sellele funktsioonile lisandub komaga eraldatud seisundimääruslike vaeglauseste puhul neis sisalduva adverbi intensiivsusestme tõstmine (tabel 5).

Tabel 4. Partikli *kusjuures* funktsioonid lause paremas perifeerias

Funktsioon	Kasutuskordi
Diskursusi ühendav	9
Diskursusi ühendav ja intensiivistav	3
KOKKU	12

3.4.3. Lauses vabalt liikuv partikkel

Lause sees vabalt liikuda võivaid partikleid kohtab väga mitmesugustel positsioonidel. Vabalt liikuvad partiklid toimivad tihtipeale värvingupartiklina siis, kui nad on paigutatud nimisõna (28) või nimisõnafraasi järele (29).

(28) Millal te kohtasite viimati müürilehti, mis kutsusid teid keldriklubisse tundmatut Norra *ska*-bändi vaatama või teatasid, et kusagil toimub väike *electro*-pidu nimetute DJ-de dirigeerimisel. **Tartus**, *kusjuures*, hakkab sarnaseid plakatiseinu silma omajagu.

(29) Sest järgnevad intervjuud meestega, **tarkade meestega** *kusjuures*, veenavad vastupidises.

Samuti leiab neid järgnemas adverbile vaeglause koosseisus (26) analoogselt lause vasaku ja parema perifeeria partiklitele. Funktsioonilt võib neid liigitada intensiivsuspartilteks samuti kui lauselõpulisi komaga eraldatud partikleidki. Kui võrrelda aga komata (27) varianti, siis lisandub justkui nõrk kõnelejapoolse suhtumise varjund ning seega värvingupartikli funktsioon.

(30) Kahju on sellest, et üks erakond ehk Rahvaliit on seekord ennast ise riigikogu valimisprotsessist eemaldanud. **Tarbetult**, *kusjuures*, ning tuginedes kahele välja öeldud valele eeldusele, mis jätavad mulje, nagu erinevalt teistest valiks erakond presidenti endale, mitte riigile. (EPL 2006)

(31) Igav turvas ja tühi väli/taevas pilvine, võiks maarjamaist poeti väänata.
Põhjusega *kusjuures*, sest McCarthy Iirimaa-kirjeldused tulevad eestlasele
häbematult tuttavad ette. (EPL 2002)

Tihti peale järgneb partikkel *kusjuures* verbile (28), mil sõnal *kusjuures* on analüüsiv
üksnes diskursusi siduv ülesanne. Vaadates näitelauset, näeme, kuidas partikli *kusjuures*
väljajätku korral ei saaks täpselt ütelda, mis hetkel esimest ja neljandat võistlejat selline
ajavahe eraldas, kuid uuritava partikli lisamisega luuakse sild eelnevast kontekstist
selgunud harjutussõitude tulemuste ja sõiduaja vahel.

(32) Harjutustulemused järgisid juba tavaks saanud skeemi: Rubens
Barrichello oli kolmas ja David Coulthard neljas. Esimest ja neljandat **eraldas**
kusjuures juba 1.3 sekundit!

Vabalt liikuvaid partikleid võib kohata mõnel juhul lausestruktuurides, mil partikkel
kusjuures järgneb sidesõnale, mittelauseliikmelisele üksusele. Uuritavas korpusel leidis
vaid kolm nimetatud konstruktsiooniga lauset, millest kahe puhul oli tegemist
sidesõnaga *ja* (29), ühe puhul sidesõnaga *ning* (30). Partikkel *kusjuures* neis
konstruktsioonides on tajutav fookuspartiklina, mis toob lause muust kontekstist
rohkem esile.

(33) Ida-Viru keskhaigla nakkusosakonna juhataja Jelena Schmidt ütles, et
juba teist aastat toimib tervise arengu instituudi Euroopa fondidest rahastatav
tervishoiukava, mis võimaldab ravikindlustuseta inimesel (aga just
ravikindlustuseta isikud moodustavad lõviosa HI-viirusesse nakatunutest) saada
kõik vajalikud uuringud ja ravi; uuring maksab 3000–8000 krooni, ravi umbes 10
000 krooni koos **ja** *kusjuures* ravi alustanud tuleb seda terve elu jätkata. (EPL 2006)

(34) „Kui turgudel müüakse kaupa, siis müüjad panevad need letile välja,
need on hästi soojas, selle kohta on väga palju kaebusi,“ sõnab Kanarik, „**ning**
kusjuures kui meie kohale läheme ning realiseerimistähtaega vaatame, siis see on
veel õige, aga kaup on juba hapuks läinud.“ (EPL 2001)

Nõnda võib vabalt liikuva partikli *kusjuures* funktsioonid kokku võtta (vt tabel 6) järgmiselt: sidesõnadele järgneval partiklil *kusjuures* ilmnevad fookuspartikli funktsioonid, nimisõna(fraasi)le järgnevas ja komata seisundimääruslikus vaeglauses on täheldatav värvingupartikli funktsioonide lisandumine, intensiivsuspartikli funktsioon on leitav seisundimäärusliku vaeglause komaga eraldatud sõna *kusjuures* korral ning üksnes diskursusi ühendav funktsioon esineb verbile järgneval sõnal *kusjuures*.

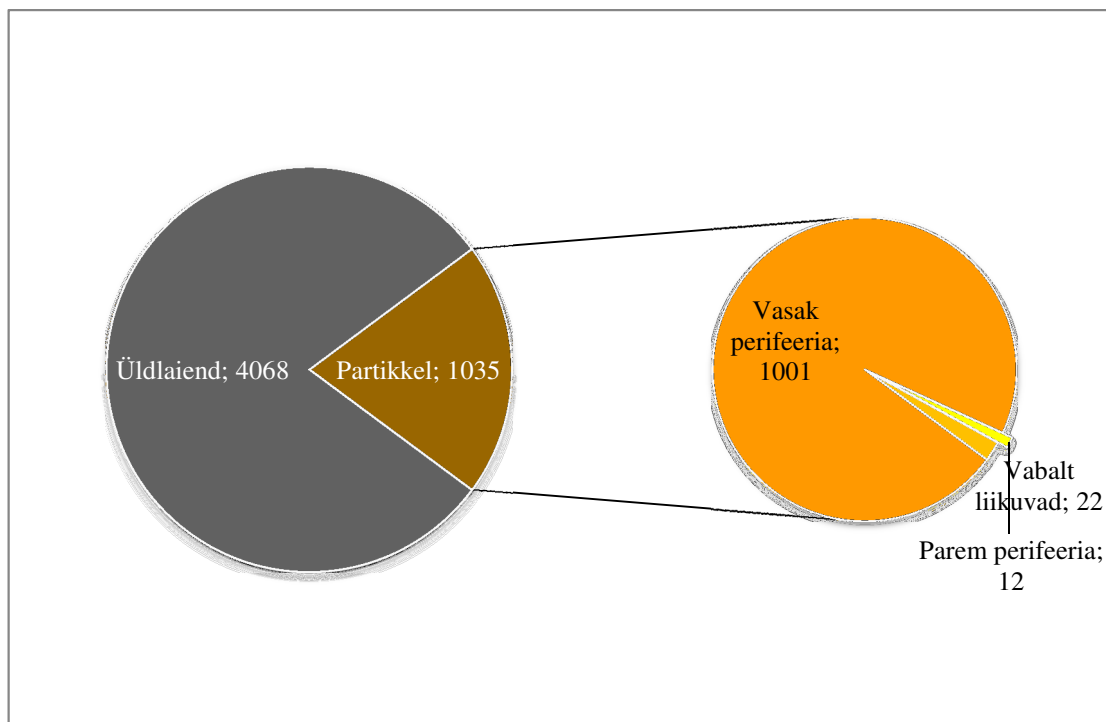
Tabel 5. Partikli *kusjuures* funktsioonid lauses vabalt liikuva partiklina

Funktsioon		Kasutuskordi	
Diskursusi ühendav ja fookustav		3	
Diskursusi ühendav ja värvingut lisav	nimisõna(fraasi) järel	7	10
	määruslikus vaeglauses, komata	3	
Diskursusi ühendav ja intensiivistav		1	
Diskursusi ühendav		8	
KOKKU		22	

3.5. Sõna *kusjuures* kasutamisest partiklina aastatel 2000–2007

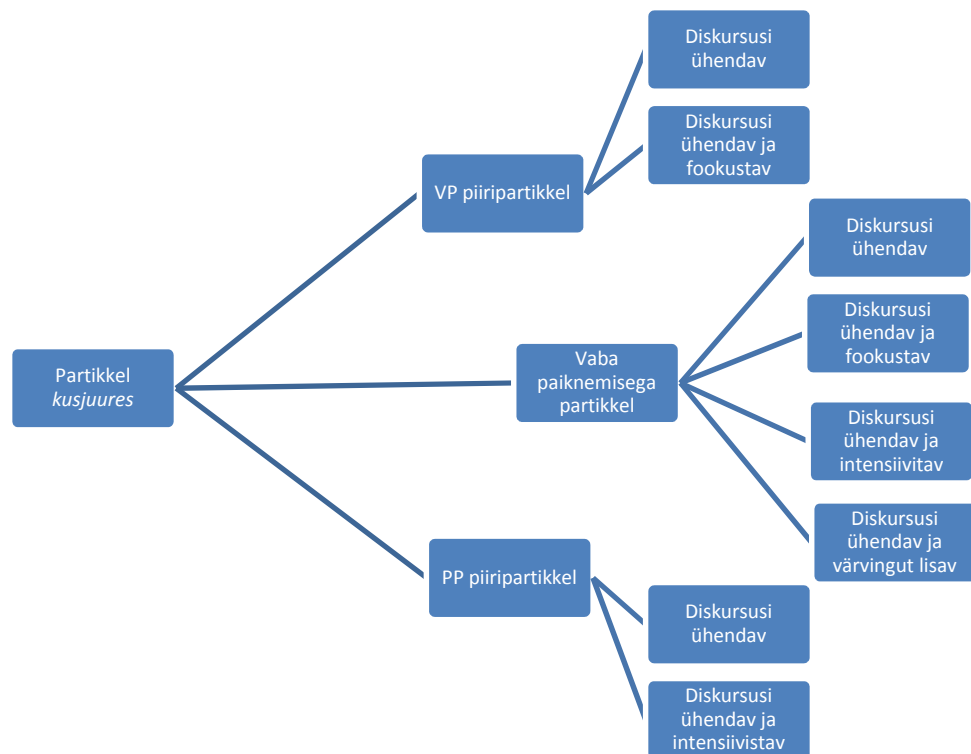
Aastatel 2000–2007 on Eesti Päevalehe materjalide põhjal otsustades toimunud sõna *kusjuures* partiklina kasutamise sageduse märkimisväärne tõus võrreldes eespool käsitletud 1980. ja 1990. aastatega. See tõus on mõjutatud peamiselt lause vasakus perifeerias paikneva partikli väga laialdasest kasutuselevõtust. Väikese osa partiklilise kasutuse suurenemisest moodustab ka lauses vabalt liikuvate partiklite tarvitusele võtmine. Väikseima hulga moodustavad lause paremasse perifeeriasse kuuluvad partiklid. Kirjeldatud olukorda näitlikustab joonis (joonis 2), millel on kujutatud kõigi sõna *kusjuures* esinemisjuhtude jaotust absoluutarvudes funktsiooniti suurel sektoril

ning eraldi väljavõttena sellest partiklite eri liikide – vasaku ja parema perifeeria ning vabalt liikuvate partiklite – kasutuskordi väikesel sektordiagrammil.

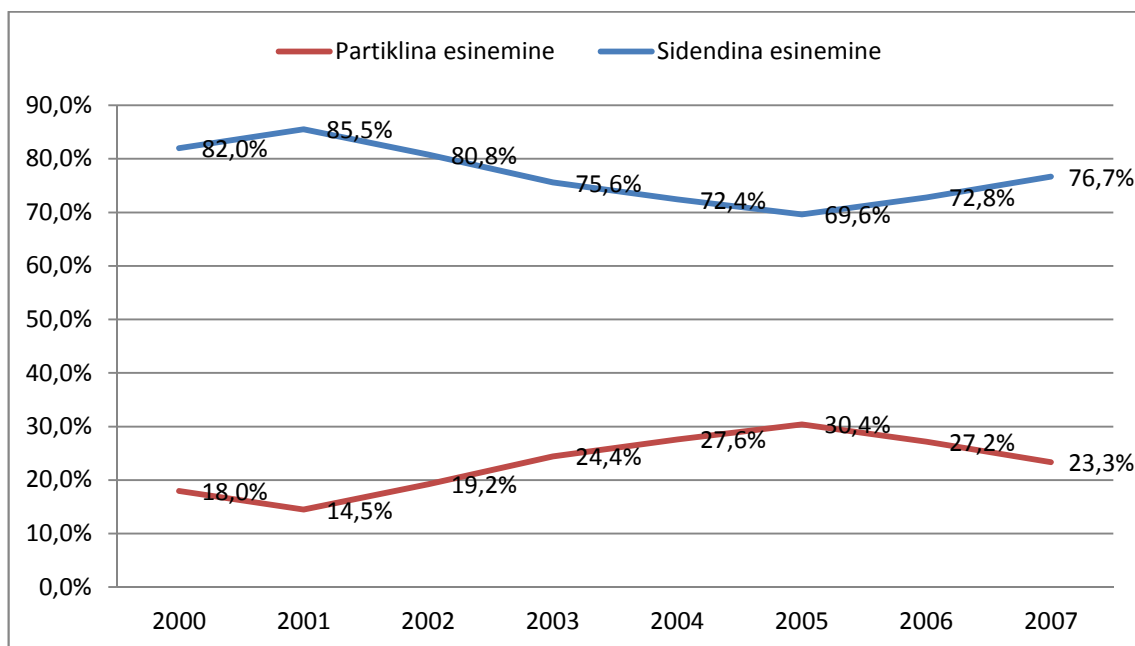
Joonis 2. Sõna *kusjuures* kasutamine partikli ja sidendina aastatel 2000–2007

Üldisele partiklilise kasutussageduse kasvule annab väikese tõuke ka eelnevates alapeatükkides käsitletud partiklite pragmaatilise tähenduse laienemine, mis läbi lisandub diskursusi siduvale funktsioonile mõnel juhul ka fookustav, intensiivistav või värvingut lisav mõju. Kui vaadata partiklile *kusjuures* omistatud funktsioone lähtudes partikli asukohast lauses, siis on näha, et lause vasakus perifeerias (VP) võib kohata fookusesse tõstva funktsiooniga diskursusepartikleid, lause paremas perifeerias (PP) aga adverbi või adjektiiviga väljendatu intensiivsust suurendava funktsiooniga diskursusepartikleid. Neile lisandunud on partiklid, mis võivad paikneda lauses väga erinevates positsioonides ning seejuures täita ka väga erinevaid ülesandeid (joonis 3). Nagu jooniselt ka selgub, püsib alati partikli *kusjuures* diskursusi ühendav funktsioon ning see võib esineda ka ainukese funktsioonina kõigi partikliliikide puhul. Seevastu vabalt paiknevate partiklitega kaasneb alati lisaks diskursusi siduvale funktsioonile mingi lisafunktsioon.

Joonis 3. Partikli *kusjuures* funktsioonid sõltuvalt asukohast lauses aastatel 2000–2007

Kui üldiselt võib 21. sajandi esimesel kümnendil tõepoolest märkida sõna *kusjuures* kasutuse sagenemist partiklina, siis aastate lõikes on partiklilise esinemise protsent vähesel määral langenud alates 2006. aastast (vt joonis 4). Üks võimalikke seletusi oleks, et tekstide toimetamisele on pööratud rohkem tähelepanu kui varem.

Joonis 4. Sõna *kusjuures* esinemisprotsent partiklina ja sidendina Eesti Päevalehe väljaannetes aastatel 2000–2007

Partiklina esinemise kasutussagedus jääb aastail 2000–2007 kokku võttes 23 protsendi piiridesse. Võrreldes sõna *kusjuures* esinemissagedust (vt tabel 3) ja partiklina kasutamise sagedust joonisel, ilmneb nendevaheline seaduspära: mida sagedamini sõna *kusjuures* korpuses esineb, seda suurem on tema kasutus partikli funktsioonis.

Kokkuvõte

Bakalaureusetöös uuriti sõna *kusjuures* kasutuse muutumist eesti kirjakeele korpuste materjali põhjal. Uurimuse põhieesmärgiks oli välja selgitada sõna *kusjuures* funktsioonide muutumise aeg ja põhjused lähtuvalt hüpoteesist, mille järgi varasemat relatiivlause sidendit on hakatud kasutama ka lause ees, vasaku perifeeria partiklina ja lause lõpus, parema perifeeria partiklina. Teine eesmärk oli võrrelda uuritava sõna kasutust tänapäeval lause vasakus ja paremas perifeerias ning leida, kas partikli *kusjuures* funktsioonid lause eri perifeeriates kattuvad või erinevad millegi poolest.

Töö on jaotatud kolme ossa, millest esimese moodustab uurimuse teoreetilise tausta ülevaade. Selle esimeses alapeatükis on käsitletud sõnaga *kusjuures* toimunud muutuste kirjeldamisel aluseks olnud grammatisatsiooniteooria põhimõtteid, teine alapeatükk käsitleb partikleid ja esitab töö analüüsiosas kasutatava partiklite liigituse Hennoste (2000a) järgi, kolmandas alapeatükis on tutvustatud uuritava sõna seniseid käsitlusi. Uurimismeetodit ja selleks kasutatud materjali on kirjeldatud töö teises osas. Uurimuse kolmandas osas on analüüsitud keelendi *kusjuures* kasutuse muutumist ajaloolises plaanis, läbi kirjakeele ajaloo kuni tänapäevani; seejärel on vaadeldud sõna *kusjuures* kasutuse varieerumist 21. sajandi esimesel kümnendil, keskendudes põhiliselt partiklite funktsioonide kindlakstegemisele.

Uuritava keelendi esimesed kolm kasutuskorda leiti 19. sajandi esimese poole korpusematerjalidest, esimene neist 1812. aastast. Analüüsitavates lausetes kasutatud sõnaühend *kus jures* sidus kahel esimesel juhul kõrvallause pealause tegevust väljendava nimisõna(fraasiga), kuid sajandi keskpaigast (1847) on leitav sama ühendi kasutus ka tegusõna laiendava relatiivlause sidendina. Kõigil kolmel juhul oli sidendi tähendus adverbiaalsena konkreetne, tähistades otseselt toimumist millegi juures.

Edaspidi aga laienes ühendi *kus jures* kasutuskontekst veelgi: 19. sajandi lõpukümnendil, uuritava sõna kohatähenduse ähmastumise tulemusena, kasutatakse seda kui sidendit, mis ühendab mõtteliselt kõrvallause sisu kogu pealause sisuga. Muutusega tähenduses konkreetsemast abstraktsemaks (kohatähendus asendub

sündmustevahelise seosega) ja funktsioonis (pealause komponenti laiendava kõrvallause sidendist kogu pealause laiendava kõrvallause sidendiks) kaasneb keelendi vormi kokkusulamine: varasem sõnaühend vormistatakse 20. sajandi alguses liitsõnaks.

1930. aastatel toimub Johannes Aaviku degermaniseerimissoovituste tulemusena muutus kõrvallausete sõnajärjes, mille käigus ka sidendiga *kusjuures* algava relatiivlause tegusõna pöördeline vorm paikneb kõrvallause lõpust ümber V2-positsioonile sarnaselt pealausele.

Võrdväärsete osalauseste sidujana toimib sõna *kusjuures* üksnes kui konnektiivne üldlaiend kuni 1980. aastateni, mil talle lisandub kasutus iseseisva lause alguses diskursust ühendav funktsioon vasaku perifeeria partiklina. 1990. aastatest leidub üksik näide ka sama sõna parema perifeeria partiklina kasutamisest, millega on kokkuvõttes tõestatud eespool esitatud, Metslangi jt (2014) artiklil põhinev hüpotees sõna *kusjuures* funktsioonide kujunemisest, milles üksuse kasutus lähtub subordinatiivsest sidendist, hiljem seob üldlaiendina koordinatiivseid osalauseid ning toimib ka vasaku, seejärel parema perifeeria partiklina. Sõna *kusjuures* funktsioonide muutumist alates üksuse esimesest ilmunisest on ülevaatlilikult kujutatud lisa (lisa 4).

Partiklite kasutuse analüüs Eesti Päevalehe 2000.–2007. aasta andmete põhjal näitas, et kõigil sõna *kusjuures* partiklilistel kasutustel on diskursust ühendav funktsioon, kuid vasakus perifeerias ehk lause alguses võib sellele mõnel juhul lisanduda ka fookustav, lause lõpus mõnel juhul intensiivistav toime. Vasaku ja parema perifeeria ehk kindlas asukohas paiknevatele piiripartiklitele lisandus 21. sajandil kasutusi ka vabalt liikuvate partiklite näol, mille puhul oli märgata kõige rohkem erinevaid funktsioone (fookustav, intensiivistav, värvingut lisav).

Sõna *kusjuures* kujunenud pragmaatiliste funktsioonide mitmekesisustumine partiklina viitab vaadeldava sõna tähenduse grammatiseerudes üha üldistuvale tähendusele ja laienevatele kasutusvõimalustele. Sarnase tendentsi jätkudes võib oletada uuritava üksuse partiklilise kasutussageduse jätkuvat tõusu. Et prognoosida siinses töös uuritud keeleüksuse edasisi arenguid, oleks vaja edaspidi analüüsida ka sõna *kusjuures* kasutust vabama keelekasutusega keskkondades, näiteks suulise kõne ja uue meedia allkorpustes.

Kirjandus

Aijmer, Karin 2002. English discourse particles: evidence from a corpus. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Cysouw, Michael 2004. Interrogative words: an exercise in lexical typology. http://web.me.com/cysouw/presentations/index_files/cysouwQUESTION_handout.pdf.
Vaadatud 10.03.2014.

EEVA = Eesti vanema kirjanduse digitaalne tekstikogu; <http://www.utlib.ee/ekollekt/eeva/index.php?lang=en&do=autor&aid=85>.
Vaadatud 27.04.2014.

EKK = Ereht, Mati, Tiiu Ereht, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

EKG I = *Ereht, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare* 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.

EKG II = *Ereht, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare* 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat; <http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi>.
Vaadatud 03.03.2014.

Ereht, Tiiu 2000. Johannes Aavik, 120 aastat tagasi sündinud Saaremaa mees. – Oma Keel 1, 65–72.

Günthner, Susanne, Katrin Mutz 2004. Grammaticalization vs. pragmaticalization? The development of pragmatic markers in German and Italian. – What makes Grammaticalization?: A Look from its Fringes and its Components. Ed. by Walter

Bisang, Nikolaus P. Himmelmann, Björn Wiemer. – Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 77–107.

Heine jt = Heine, Bernd, Ulrike Claudi, Friederike Hünemeyer 1991. Grammaticalization. A Conceptual Framework. Chicago: The University of Chicago Press.

Hennoste, Tiit 1997. Eesti keele sotsioperioodid. Üldpilt. – Pühendusteos Huno Rätsepale. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7. Toim M. Ereht, M. Sedrik, E. Uuspõld. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 45–66.

Hennoste, Tiit 2000a. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde IV. Suulise kõne erisõnavara III. Partiklid. – Akadeemia nr 8, 1172–1806.

Hennoste, Tiit 2000b. Allkeeled. - Eesti keele allkeeled. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16. Toim. T. Hennoste. Tartu 2000, 9–56.

Hopper, Paul J., Elizabeth Closs Traugott 2003. Grammaticalization. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Metslang, Helle 1981. Küsilause eesti keeles. Eesti NSV ja Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.

Metslang, Helle 2002. Grammatikalisatsiooniteooriast eesti keele taustal. – Teoreetiline keeleteadus Eestis. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4. Toim. Renate Pajusalu, Ilona Tragel, Tiit Hennoste, Haldur Õim. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 164–178.

Metslang, Helle 2006. Grammatiseerimisteooriast tänase pilguga. – Teoreetiline keeleteadus Eestis II. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 7. Toim. Ilona Tragel, Haldur Õim. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 176–195.

Metslang, Helle 2009. Estonian grammar between Finnic and SAE: some comparisons. – Language Typology and Universals, 49–71.

Metslang jt = Metslang, Helle, Karl Pajusalu, Külli Habicht 2014 (ilmumas). Koordinatiivsed partiklid lause perifeerias. – Emakeele Seltsi aastaraamat 59 (2013), 139–161.

Plado, Helen, Liina Lindström 2012. Eesti keele mööndlause: markerid ning koht alistuse ja rinnastuse teljel. – Emakeele Seltsi aastaraamat 57 (2011), 131–161.

Tael, Kaja 1988. Sõnajärjemallid eesti keeles (võrrelduna soome keelega). Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

Traugott, Elizabeth Closs, Richard B. Dasher 2002. Regularity in Semantic Change. Cambridge: Cambridge University Press.

Traugott, Elizabeth Closs 2007. Discussion article: Discourse markers, modal particles, and contrastive analysis, synchronic and diachronic. – Catalan Journal of Linguistics 6, 139–157.

Traugott, Elizabeth Closs 2012. Intersubjectification and clause periphery. – English Text Construction 5:1 (2012). Benjamins, 7–28.

Valdmets, Annika, Külli Habicht 2013. Episteemilistest modaalpartiklitest eestikirjakeeles. – Teoreetilisest keeleteadusest Eestis III. (= Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri 4–1.) Tartu, 205–222.

Korpused

VAKK = Vana kirjakeele korpus;
<http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.html/>. Vaadatud 09.02.2014.

Eesti keele koondkorpus;
<http://www.cl.ut.ee/korpused/segakorpus/>. Vaadatud 09.02.2014.

Eesti kirjakeele korpus 1890–1990;
<http://www.cl.ut.ee/korpused/baaskorpus/index.php?lang=et>. Vaadatud 26.04.2014.

Динамика использования слова *kusjuures* 'причём' в истории эстонской письменной речи. Резюме

Цель настоящей работы бакалавра – исследование формирования значения слова *kusjuures* в течение 16–21 столетий на основе языковых корпусов эстонской письменной речи.

Актуальность рассмотрения истории развития исследуемой языковой единицы состоит в том, что к ранней соединяющей функции слова *kusjuures* в настоящее время добавилось и использование данного слова в качестве партия. Под партиями подразумеваются языковые единицы, действующие лишь на прагматическом уровне, задачей которых является кроме прочего, оценка со стороны говорящего, образование связи предложения с остальным контекстом и пр. Добавление данной функции этому слову понимается и описывается исходя из теории грамматики.

Преимущественно был проведён анализ развития данного слова в диахроническом плане, но в материалах 21 века сосредоточились в основном на синхроническом исследовании слова *kusjuures* в качестве партия. В ходе настоящей работы были рассмотрены более 5000 предложений, содержащих слово *kusjuures*.

Впервые исследуемое слово было использовано в 1812, когда слово *kusjuures* являлось наречной адвербиальной частицей, соединяющей релятивное придаточное предложение с существительным, обозначающим действие в главном предложении. При дальнейшем исследовании употребления слова *kusjuures* можно отметить, что в конце последнего десятилетия 19 века значение данного слова для типичных грамматикирующихся элементов стало настолько абстрактным, что с первоначальным значением указания места его больше не связывают. В результате этого расширилось и использование единицы в качестве инициатора релятивного предложения, которое расширяет главное предложение в целом.

Наиболее существенным изменением в 20 столетии является формирование части предложения, начинающегося со слова *kusjuures* из субординативного в координативное. Если ранее придаточное предложение, начинающееся с частицы *kusjuures* отличал от главного предложения порядок слов, то в ходе произошедшего языкового обновления это отличие исчезло и в дальнейшем слово *kusjuures* функционирует как распространитель предложения. В 1980-ых годах встречаются первичное использование слова *kusjuures* в начале самостоятельного предложения или же в левой периферии в качестве партикли. В литературных произведениях 1990-ых годов выступало уже использование партикли в конце предложения или в качестве партикли левосторонней периферии.

Ситуация 21 столетия была рассмотрена на основании периодического издания *Eesti Päevaleht* в 2000–2007 годах. В данных материалах исследуемое слово выступает в качестве партикли уже весьма часто и на основании этих случаев использования можно заметить различие функций используемых частиц в левой и правой периферии предложения: в левой периферии частица функционирует не только как частица, соединяющая дисукрсы, но и как фокусирующая частица, а в правой периферии предложения и в качестве частицы интенсивности. В ходе анализа материала был проведён и анализ функций частицы *kusjuures*, располагающейся в середине предложения и среди них были найдены как фокусирующие, интенсифицирующие, так и оттеночные партиклы.

Разнообразие прагматических функций слова *kusjuures* в качестве частицы при грамматизации его значения указывает на всё более обобщающее значение и расширяющиеся способы использования. При продолжении подобной тенденции можно предположить дальнейший рост частоты использования исследуемой языковой единицы. В разрезе 2000-ых годов всё же ещё доминирует функция, соединяющая координативные части предложения.

Lisad

Lisa 1. Kasutatud 19. sajandi I poole ning ilu- ja ajakirjanduse allkorpuste maht sõnades

Kümnendid		Sõnu korpuses	Kokku
1800.–1850.		520 307	520 307
1890.	ILU	155 000	348000
	AJA	193 000	

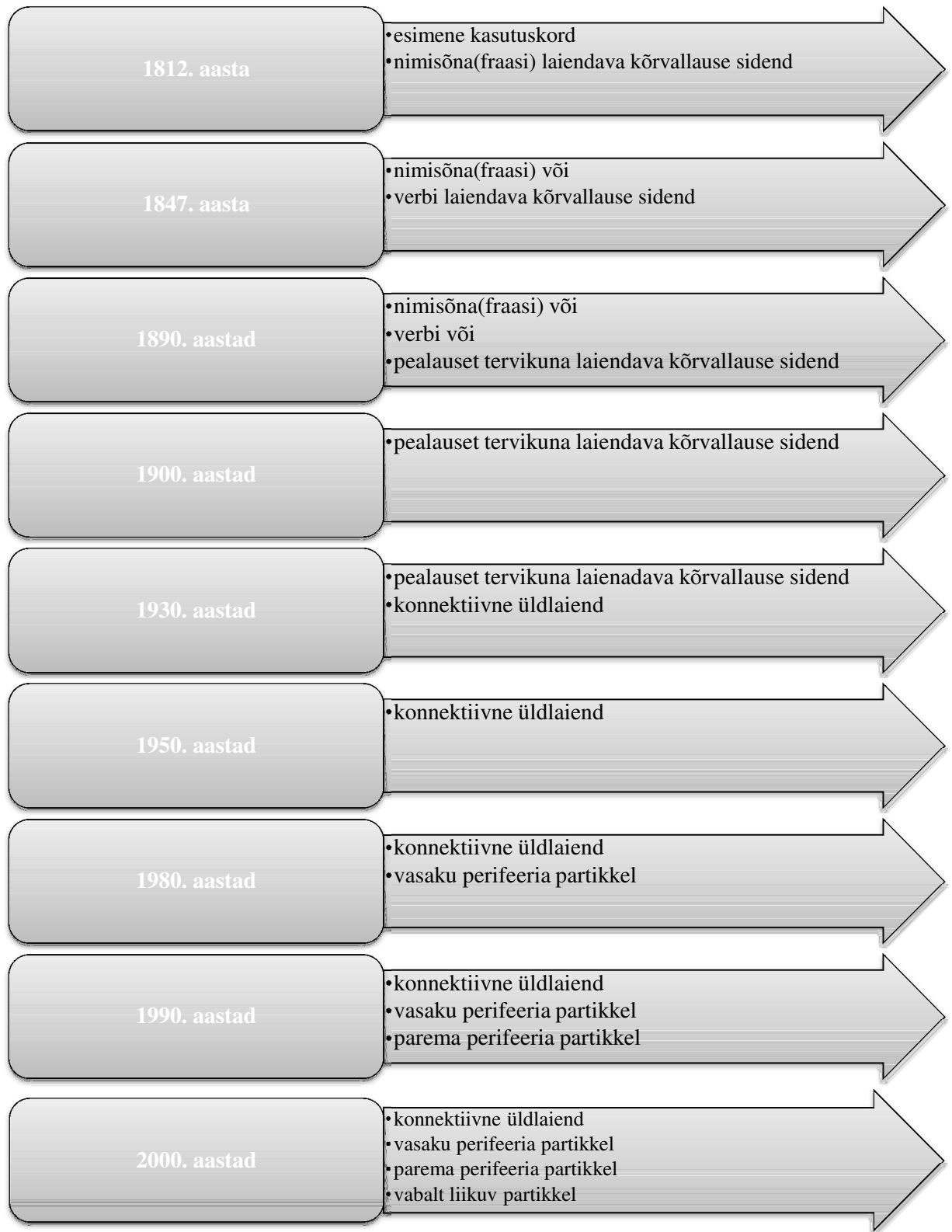
Lisa 2. Kasutatud 20. sajandi ilu- ja ajakirjanduse allkorpuste maht sõnades

Kümnendid		Sõnu korpuses	Kokku
1900.	ILU	155 000	348 000
	AJA	193 000	
1910.	ILU	64 000	235 000
	AJA	171 000	
1930.	ILU	247 000	429 000
	AJA	182 000	
1950.	ILU	252 000	369 000
	AJA	117 000	
1960.	ILU	66 000	308 000
	AJA	242 000	
1970.	ILU	132 000	333 000
	AJA	201 000	
1980.	ILU	257 000	425 000
	AJA	168 000	
1990.	ILU	602 000	1 467 000
	AJA	865 000	

Lisa 3. Kasutatud Eesti Päevalehe 2000.–2007. a allkorpuste maht sõnades

Aasta	Sõnu korpuses
2000	12 329 581
2001	14 246 608
2002	8 643 510
2003	7 937 521
2004	7 656 749
2005	7 586 399
2006	7 132 934
2007	3 836 326

Lisa 4. Sõna *kusjuures* funktsioonide kujunemine 19.–21. sajandil

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina

(*autori nimi*)

(sünnikuupäev:

_____)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

(*lõputöö pealkiri*)

mille

juhendaja

on

_____,

(*juhendaja nimi*)

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus/Tallinnas/Narvas/Pärnus/Viljandis, _____ (*kuupäev*)